

Μακεδονικά

Τόμ. 2

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1941-1952

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1953

Το Σιατιστινό ιδίωμα

Αγαπητός Γ. Τσοπανάκης

doi: [10.12681/makedonika.9251](https://doi.org/10.12681/makedonika.9251)

Copyright © 2016, Αγαπητός Γ. Τσοπανάκης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσοπανάκης Α. Γ. (2017). Το Σιατιστινό ιδίωμα. *Μακεδονικά*, 2, 266–298. <https://doi.org/10.12681/makedonika.9251>

ΤΟ ΣΙΑΤΙΣΤΙΝΟ ΙΔΙΩΜΑ

§ 1. Εισαγωγή.

Σκοπὸς τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι νὰ περιγράψῃ τὰ σημαντικότερα στοιχεῖα τοῦ Σιατιστινοῦ ἰδιώματος, τόσο ἐκεῖνα ποὺ τὸ κάμνουν νὰ ξεχωρίζῃ ἀπὸ τὰ διπλανὰ του τῆς Δ. Μακεδονίας, ὅσο καὶ τ' ἄλλα ποὺ τὸ φέρουν σ' ἐπαφὴ μ' αὐτὰ καί, γενικότερα, μὲ τὴ βόρεια διαλεκτικὴ ζώνη. Ἡ γνωστὴ μελέτη τοῦ Μπουντιώνα γιὰ τὸ ἰδίωμα τοῦ Βελβεντοῦ¹ στὰ γενικὰ της σημεῖα καλύπτει καὶ τὰ κοινότερα χαρακτηριστικὰ τῶν Δυτικομακεδονικῶν ἰδιωμάτων (Κοζάνης, Σερβίων, Δεσκάτης, Σιάτιστας, Γρεβενῶν, Τσοτυλίου κλπ.). Ἡ προσπάθειά μας αὐτὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὁπωσδήποτε ἱκανοποιητικὴ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ διαφώτιση τῶν κυριότερων φωνητικῶν, τυπικῶν καὶ συντακτικῶν φαινομένων, ὅχι ὅμως καὶ στὸ λεξιλόγιο. Ἡ μελέτη τοῦ τελευταίου πρέπει νὰ θεωρηθῇ πολὺ ἐνδιαφέρουσα γιὰ πολλοὺς λόγους (πβλ. *παταγώννουμι*, *δαχνιάζω* <σαχνός, σαλός - σάλλετικός, συσσεισμός> *θυεισμός* κ.ἄ.π.) καὶ εἶναι σκόπιμο νὰ καταπιασθῇ μ' αὐτὴν κατένας ἀπὸ τοὺς Σιατιστινοὺς φιλόλογους ἢ φοιτητὲς τῆς Φιλολογίας.²

Ἡ Σιάτιστα, ἀπομονωμένη καθὼς εἶναι, μέσα στὴν ἀπομονωμένη Δ. Μακεδονία, διέσσωσε μερικὰ φαινόμενα ποὺ φτάνουν ἴσαμε τὴ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ καὶ παλαιότερα—κι' ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη προσεγγίζει πρὸς τὸ

---

¹ Εὐθ. Μπουντιώνα, Μελέτη, περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Βελβεντοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ. Ἀρχεῖα τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης τόμ. 1. Ἀθῆναι 1892.

² Ἡ συλλογὴ τοῦ ὕλικου, ποὺ χρησιμοποιοῦ αὐτὴ τὴ μελέτη, ἔγινε κατὰ τὴν παραμονή μου στὴ Σιάτιστα, τὴ δυσκολότερη περίοδο τῆς Κατοχῆς (1941 - 42), πολλὲς ὁμως συμπληρώσεις κι' ἐξορκισμοὶ ἔγιναν ἀργότερα στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μου μὲ Σιατιστινοὺς. Γι' αὐτὸ οἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωση νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τὴν κ. Ἀλ. Κανατσούλη καὶ τοὺς καθηγητὲς κ. Δ. Κανατσούλη, Κ. Δάνα, Δ. Σπύρου γιὰ τὴ βοήθειά τους στὸν ἔλεγχο τοῦ ὕλικου. Τίς πληροφορίες γιὰ τὰ Γρεβενὰ καὶ τὴν περιοχὴ τους τίς χρωστῶ στὸν κ. Μ. Παπαϊωάννου, φίλο καθηγητὴ, καὶ τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ. Ἐπίσης εὐχαριστῶ ὅλους ὅσοι μοῦ φάνηκαν χρήσιμοι ὁπωσδήποτε.

ἰδίωμα τοῦ χαμένου τώρα πιά Μελένικου ¹—καὶ γεωγραφικὰ βοηθοῦν τὴν ἐπέκτασίν μας πρὸς τὰ ἡπειρωτικὰ ἰδιώματα. Αὐτὸ γιὰ τὴ Σιάτιστα ἀποτελεῖ μιὰ γέφυρα ποὺ διευκολύνει τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴ Μακεδονία πρὸς τὴν Ἡπειρο, καὶ γιὰ τὴ ὑπῆρχε μιὰ ἔντονη ἐμποροαγωγιάτικη δραστηριότητα τῶν Σιατιστινῶν πρὸς τὰ Γιάννενα μέσ' ἀπὸ τὶς ὁρεινὲς διαβάσεις τοῦ Σμόλικα καὶ τῶν Ζαγοριῶν. Μερικὲς παραδόσεις στὶς ὁποῖες δὲν ξέρει κανεὶς ποιά πίστη νὰ δώσῃ μιλοῦν γιὰ ἐγκαταστάσεις Ἡπειρωτῶν στὴ Σιάτιστα κατὰ τοὺς ταραγμένους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. ²

Ἡ ἐμποροαγωγιάτικη δραστηριότητα τῶν Σιατιστινῶν εἶχε κατεύθυνση καὶ πρὸς τὰ βόρεια· τὰ καραβάνια τοὺς ἔφταναν ἴσαμε τὴν Πόλη, τὰ Σκόπια, τὸ Βελιγράδι, τὴν Τεργέστη καὶ τὴ Μεσευρώπη. Σημαντικὲς παροικίαι Σιατιστινῶν ὑπῆρχαν καὶ στὴ Βιέννη καὶ στὴν Πέστη, πολλοὶ δὲ μορφωμένοι καὶ δραστήριοι ἄνθρωποι ἔπαιζαν κάποιο ρόλο στὴ διαφώτιση καὶ στὴν ἀνάσταση τοῦ Γένους, μὲ τὸ μυαλό τους, μὲ τὸ αἷμα τους, μὲ τὸ χρῆμα τους.

§ 2. Ἱστορικά.

Τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ διαφωτίσουν τὴν πρώτη συνοίκισή τῆς κωμόπολης εἶναι πολὺ φτωχά. Ὁ Ἀποστόλου θεωρεῖ πιθανὴ τὴν ἵδρυσή της στὶς ἀρχὲς τοῦ 15. αἰῶνα³ καὶ τὴν ἀποδίδει στὴν ἐγκατάσταση Κονιάρων Τούρκων ἐπὶ σουλτάνου Μουράτ Α'. (1395) σὲ πολλὰ μέρη τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ΝΔ. Μακεδονίας, οἱ ὁποῖοι «κατέλαβον καὶ τὴν εὐφορον πεδιάδα τῶν Καραγιαννίων, οἱ δὲ χριστιανοὶ κάτοικοι αὐτῆς ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναρριχηθῶσιν εἰς τὰ βραχώδη ὑψώματα τῆς Σιατίσις». ⁴

Πρέπει νὰ σημειωθῇ πὼς ἡ κωμόπολις ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ξεχωριστὲς συνοικίαι, τὴ Γεράνεια (Γράνια) χαμηλότερα, καὶ τὴ Χώρα ψηλότερα, ποὺ θεωρεῖται ἡ καθαυτὴ Σιάτιστα. Ποιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ εἶναι ἡ ἀρχαιότερη; Ἄν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο μιλιέται τὸ ἰδίωμα στὴ Γεράνεια—αὐστηρότερο καὶ λιγότερο ἐπηγεασμένο ἀπὸ τὴ νεοελλ. Κσινῇ—θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσῃ πὼς αὕτη εἶναι ἡ ἀρχαιότερη. Ἐδῶ βρῖσκε-

¹ Βλ. Π. Σπανδωνίδη, Μελένικος, ὁ νεκρὸς μακεδονικὸς Ἀκρίτης. Θεσσαλονίκη 1930.

² Βλ. Ἱ. Ἀποστόλου, Ἱστορία τῆς Σιατίσις. Ἀθῆναι 1928 σ. 12 «βραδύτερον ἢ Σιάτιστα ἐδέχθη μετανάστας καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν καὶ δὴ ἐξ Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας, ὧν οἱ κάτοικοι φεύγοντες τὰς λεηλασίας καὶ τὴν φοβερὰν καταδίωξιν τῶν ἐπαναστατησάντων Ἀλβανῶν (1612) κατέφυγον εἰς μέρη ἀσφαλῆ ἐν οἷς καὶ εἰς Σιάτισταν... ἐκ Μοσχοπόλεως, ἐκ Δίρδας καὶ ἐκ Λάγγας... καὶ ἐκ τοῦ ἡρωϊκοῦ Σουλίου». Καὶ σήμερα πολλὰς οἰκογένειαις ἀναφέρουν ὅτι κατὰγονται ἀπὸ τὴν Ἡπειρο.

³ Βλ. Ἱ. Ἀποστόλου, ὁ. π. 10.

⁴ Βλ. Ἱ. Ἀποστόλου, ὁ. π. 12.

ται ἄλλωστε κι' ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, ποὺ ἔχει τὶς ἀρχαιότερες τοιχογραφίες (1671).

Ἡ Χώρα συνοικίσθηκε κατὰ τὴν παράδοση ἀπὸ διάφορους διασπαρμένους ποιμενικὸν μικροσυνοικισμοὺς (τὰ Κ α λ ύ β ι α),¹ στὴ σημερινή της θέση, ψηλότερ' ἀπὸ τὴ Γεράνεια, στὸν ὄχυρὸ τόπο ποὺ ἐλέγχει τὸν δρόμο ἀπὸ τὴν Κοζάνη πρὸς τὴν Ἐράτυρα (Σέλιτσα), Νεάπολη (Λιαψίστι). Ψηλότερα καὶ δυτικότερ' ἀπὸ τὴ Χώρα σώζονται ἀκόμα τὰ ἔχνη ἑνὸς μεγάλου ἀρχαίου ὄχυρου περιβόλου (Κ α σ τ ρ ά κ ι),² ἀπ' ὅπου μπορεῖ νὰ ἐλέγχει κανεὶς ὅλη τὴν κάτω πεδιάδα, πράγμα ποὺ δείχνει τὴν προσοχὴ ποὺ ἔδωσαν ἀπὸ τὴν πρώϊμη μακεδονικὴ ἐποχὴ σ' αὐτὴ τὴ θέση, κι' ἴσως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι δὲν ἔλειψε ποτὲ ἡ ὀργανωμένη ζωὴ ἀπ' ἐδῶ.

Ἡ ἀσχολία τῶν κατοίκων μὲ τὴν κτηνοτροφία, τὴ γουναρική, τ' ἀγωγή, τὸ ἐμπόριο, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀμπελοκαλλιέργεια κι' οἰνοποιία,³ ἴσως δείχνει ὅτι κοντὰ στοὺς μόνιμους γεωργοὺς συνέζησε ἡ προστέθηκε κι' ἕνας πυρήνας ἀπὸ βοσκούς, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, ποὺ ζούσαν ἴσως μισονομαδικά, ὅπως οἱ γείτονές τους τῶν ὀρεινῶν χωριῶν τῆς Πίνδου καὶ τῆς συνεχόμενης μὲ τὴ Σ. ὀρεινῆς γραμμῆς τοῦ Σινιάτσικου, ποὺ φτάνει στὰ Νάματα (Πιπιλίστα) καὶ στὴ Βλάστη (Μπλάτσι). Σήμερα στὴ Σ. ἡ κτηνοτροφία (πρόβατα) εἶναι πολὺ περιορισμένη κι' ὅπωςδήποτε ὄχι μισονομαδική.

Μερικὰ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα, ὅπως ἡ τροπὴ τοῦ τ + ε, ι καὶ d + ε, ι σὲ τσε, τσι, dζε, dζι, ποὺ ἀποτελεῖ φωνητικὸ νόμο τοῦ σιατιστινοῦ ἰδιώματος (βλ. § 8), ἀρκετὰ ξενόηχα ἐπώνυμα μὲ καταλήξεις - τσος, - τσας, κλπ. Ντανάτσος, κλπ.)⁴ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν ἔνδειξη ὅτι τὸ βασικὸ ἑλληνόφωνο περιβάλλον ἀφομοίωσε ξενόγλωσσο πληθυσμὸ—προφανῶς βλά-

¹ Βλ. Ἀποστόλου, π. 10 «περὶ τῶν Καλυβίων τούτων, ὧν οἱ κάτοικοι συνεχωνεύθησαν μετὰ τῆς νεοσυστάτου Σιατιστῆς, γίνεται μνεῖα εἰς τι σημεῖωμα εὐρεθὲν εἰς τὸν κώδικα τῆς Ἱ. Μητροπόλεως».

² Βλ. Κερ α μ ό π ο υ λ ο, Ἀντισκαφαὶ καὶ ἔρευνα ἐν Ἀνω Μακεδονίᾳ (Ἀνατ. ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1932) σ. 39.

³ Οἱ Σιατιστινοὶ εἶναι πολὺ περήφανοι γιὰ τὸ κρασί τους, ἰδίως τὸ παλιό, τοῦ ἡ λ ι α σ τ ῖ, ποὺ τὸ διατηροῦν ἴσαμε 30 χρόνια. Εἶναι δὲ πραγματικὰ φημισμένα τὰ σιατιστινὰ κρασιὰ σὲ ὅλη τὴν Μακεδονία. Σήμερα κι' αὐτὴ ἡ πλουτοπαραγωγικὴ πηγὴ χάθηκε, γιὰ τὴν ἀμπέλια ἐπάθαν φυλλοξήρα καὶ δὲν ἀνανεώθηκαν.

⁴ Ἕνας Μπελντάρης πρέπει νὰ θεωρηθῇ φωνητικὴ ἐξέλιξη τοῦ λατ. βυζαντινοῦ βεριδάρης <veridarius> (βλ. Ἀ μ α ν τ ο, Λεξικόν. Ἀρχ. 6 (1928) 102·104), ποὺ ἀπὸ ἄλλης φωνητικῆς γραμμῆς μᾶς ἔδωσε τὸ λαϊκὸ ὄνομα τοῦ Ἀξιοῦ : Β α ρ δ ά ρ η ς, (βλ. Ἱστορ. Λεξ. 3,414 περδάρι Ἡπ., περδάρι Θεσσα. Μακεδ. κ. ἄ. Τὸ Ἱστορ. Λεξ. περιέργως τὴ θεωρεῖ «πεποιημένην λέξιν» ἀκολουθώντας προφανῶς τὴ γνώμην τοῦ κ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, (Ἀφιέρ. εἰς Χατζιδάκην σ. 38).

χικο—ποὺ πρέπει νὰ ἦταν ἢ ὁ ποιμενικός ποὺ κατοικοῦσε στὰ Καλύβια ἢ ὁ βλαχόφωνος ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη κλπ, ἂν ἡ παράδοση ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἀποστόλου (δ.π.σ. 10) ἀποδειχνόταν σωστή. Ἡ ἀφομοίωση λοιπὸν αὐτὴ ἄφησε μερικὰ ἴχνη καὶ στὴ φωνητικὴ καὶ στὸ Λεξιλόγιο, κυρίως τὸ ποιμενικό, κι' αὐτὸς εἶν' ἕνας ἐπὶ πλέον λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο τονίσουμε τὴ σημασίαν τῆς συστηματικῆς διερευνήσεώς του.¹

Κ Ε Φ Λ Α Α Ι Ο Π Ρ Ω Τ Ο

Φ Ω Ν Η Τ Ι Κ Η

§ 3. Γενικοὶ χαρακτηρισμοί.

Τὸ ἰδίωμα εἶναι αὐστηρὰ βόρειο. Ὅπου ὑπάρχουν σποκρυσταλλωμένοι τύποι ποὺ δὲν ἐπηρεάστηκαν ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπὸ τὴν Κοινὴν τῆς ἐποχῆς, ἐκεῖ οἱ νόμοι τῆς ἀποβολῆς τῶν ἄτονων ου καὶ ι καὶ τῆς στένωσης τῶν ἄτονων ο καὶ ε σὲ ου καὶ ι εἶναι αὐστηροί: ἀπεικάζω > ἀπ'κάζου, ἄορ. ἄπ'κασα,² τὰ ἐπικούπα ἐπίορ. > *ταπίκ'πα > ταπίπ'κα (καὶ Γρεβ.) = μπρούμυτα, κονὶς - κονίδια κοιν. - *κόνιδα > κόν'τα (καὶ Γρεβ. καὶ Θεσσαλον.), κουβάρι > γ'βάρο', κουβάς > γ'βάς, κουλιάστρα > κ'λιάστρα,³ μοιχὸς > μ'χὸς = ἀδιάντροπος,⁴ μυστρι > μ'στροί, ξυστρι > ξ'στροί, πέρινσι - ὑπέρουσι > οὐπέρ'ο' πουστάβι > πουστάφ' Γρεβ. > π'στάβ', ρίνη - ρινάρι > ἄρ'νάρι', σινί > σ'νι (ταψί), σιχαίνουμαι - σιχασιά > ἄδ'καίνουμι, δ'χαδά, (ἄδ'καίνουμι - ἄδ'κασιά Γρεβ.),⁵ σταφ'λαρμιὰ ἢ > σταφ'λαρμιά,⁶ συννυφάδα > συν'φάδα καὶ συμ'φάδα κλπ.

Ἡ ἀνασταλτικὴ ἐπίδρασις τῆς σύγχρονης Κοινῆς γίνεται φυσικὰ αἰσθητή, κυρίως στὶς λέξεις ποὺ ἀνήκουν στὸν κύκλον τῆς: φόρεμα, Γερμανία, Ρηγούλα, κυρία - κυρά.

Ἡ ἀποβολὴ δὲν εἶναι αὐστηρὴ κοντὰ στὸ ρ ἢ κοντὰ σὲ ἄλλη ἀποβολὴ ἢ ὅποια ἐδημιούργησε ἤδη δυσκολοπρόφερα συμφωνικὰ συμπλέγματα: ἄχυρο - ἄχυρώνα > ἄχυρου - ἄχυρώνα ἢ, κουρεύω > κουρεῦου, κουρεμὸς >

¹ Σημειῶναι πρόχειρα λιάβους (ξερβοχέρης), μάσα (τραπέζι τοῦ φαγητοῦ, mensa) φονκλίτσα (τὸ πιρουνί, furcula). Βλ. Νικολαΐδης, Λεξ. Κουτσοβλαχικὸν σ. 575 φουρκοκλίτσα.

² Βλ. Κυριακίδης, Λεξικ. Ἀρχ. 6 (1923) 380 Σουφλί. Μπουντώννα, Βελβ. 24, Ψάλτη, Θρακικὰ 196.

³ Βλ. Ψάλτη, Θρακ. 183. Νικολαΐδης, Λεξ. Κουτσοβλαχικὸ σ. 226 κολάστρα.

⁴ Στὰ Γρεβενὰ μ'χός, ἡ τρύπα τῆς δεξαμενῆς ἀπ' ὅπου ξεφεύγει τὸ νερὸ (<μυχός;)

⁵ Βλ. Ψάλτη, δ. π. 205.

⁶ Βλ. Ψάλτη, δ. π. 204.

κουριμός, νοικοκυρεύω > ν'κουκυρεύουν, ρηχός, Ρουμάνος, χηρεύω > χηρεύουν, ἄδκημους, νησιτικός > νηδ'κός, νυχτικιά > νυχ'κιά.¹

§ 4. *Ημίφωνο λ.

α) Τὸ ἡμίφωνο λ ἔιηρεάζει τὴν ἄρθρωση καὶ τὴν προφορὰ τῶν συμφώνων πού βρίσκονται πρὶν ἀπ' αὐτό· τόσο τὰ ἀπλὰ ὄσα καὶ τὰ σύνθετα συριστικά (σ, ζ, τσ, ξ, ψ, τζ) τὰ καθιστᾷ δασύτερα μετατοπίζοντας ἐπὶ δίοδο τοῦ ἄερα ἀπὸ τὸ μέσο τῆς προοδονικῆς χώρας πρὸς τὰ πλάγια δημιουργώντας ἔτσι φθόγγους *σιαγονοσυριστικούς* (chuintants)· ἔτσι τὸ ἡμίφωνο λ συγχωνεύεται σὲ μιὰ ἐνιαία προφορὰ μὲ τὸ σύμφωνο πού προηγείται : δραγάτης - δραγασία > δραγαδί, (ἡ καλύβα τοῦ δραγάτη καὶ συχνὸ τοπων.), βρисиά > βριδά, κερασιά > κιραδά, μοιρασιά > μοιραδά, πατησιά > πατ'δά, περπατησιά > περπατ'δά, σιχασιά > δ'χαδά, ἀνεψιός - ἀνεψιά > ἀνιψιός - ἀνιψιὰ νότ. ἰδ. > ἀμ' πός - ἀμ' ψά,* χάπτω - χαψιά > χαπά,³ ἄξιος > ἄξους, λόζιος > λόξους, ἀγριογκορτσιά > ἀγρουγκορτιδά. Τὸ φαινόμενο ἔχει ἴκταση μὲ τοὺς ἰδίους ὅρους σὲ ὅλη τὴ Λ. Μακεδονία.

β) *Υστερ' ἀπὸ τὸ ρ ἡ διάθεση τοῦ λ εἶναι διπλή : τὸ ἀρχικὸ ι πού ἔγινε ἡμίφωνο διατηρεῖται προσεγγίζοντας πρὸς τὸ συμφωνικὸ ἡμίφωνο : κοχλιάρια > χουλιάρια > χ'λιάργα, μαχαίρια > μυχαίργα, ποιήρια > πουτ'ήργα. Τὸ δευτερογενὲς λ ὅμως, πού προήλθε δηλ. ἀπὸ συνίληση ἑνὸς παλιότερου ε, αι, φεύγει ἀφήνοντας σὲ λίγες περιπτώσεις ἑντελῶς ἀνεπαίσθητα ἴχνη : *Απόκρεω - *Αποκρέα - *Αποκρεά > *Αποκριά > *Απουκρά, (καὶ Γρεβ.), ἀραιά > ἀρά ἢ (ἡ σίτα ἢ ἀρά, τὸ ἀραιὸ κόσκινο) καὶ τὸ ἐπίρρ. ἀραιά > ἀρά, ἢ βαρεῖα *βαρέα > ἢ βαρά (τὸ μεγάλο σφινὶ τοῦ σιδερά), γραῖα > γρά, δεκαρέα > δεκαρά, εἰκοσαρέα > εἰκοσαρά, ἑκατοσταρέα > ἑκατοσταρά, καλογραῖα > καλουγρά, καρύα - κυρέα > καρά⁴ καὶ λεπτοκαρέα > λιπτουκαρά, κεφαλαρέα > κιφαλαρά, (τὸ δέρμα τοῦ κεφαλιοῦ, *κιφαλαριά* Γρεβ. = τὸ σκοινὶ μὲ τὸ ὁποῖο δένουν τὰ βώδια γύρω ἀπὸ τὰ κέρατα),

¹ Μία προσεκτικότερη ἔρευνα ἴσως θὰ μᾶς ἔδινε καὶ περιπτώσεις ὅπου καὶ πρὸ δευτερογενὲς αἶονο ι (πού προήλθε δηλ. ἀπὸ στένωση τοῦ αἶονου ε) καθὼς καὶ πρὸ δευτερογενὲς εὐ ἀποβάλλονται παρεστία, > *παριστία > παρ'στία > παρ'σσιὰ, ἐκτός ἂν ὁ σημερινὸς σιατιστινὸς τύπος ξεκίνησε ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο *παριστία* (βλ. Herwerden, *Lexicon Dial.*² 1,718 στή λ. *ιστία*).

² Μὲ τέτοια σιαγονοσυριστικὴ προφορὰ θὰ νοηθῇ καὶ τὸ ξ καὶ ψ σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις.

³ *Χαπά κι δ'χώργιον» λένε οἱ Σιατιστινοὶ γιὰ μιὰ ὁμορφη κοπέλλα. Βλ. καὶ Νίτσο, *Ἠπειρ.* Χρ. 6 (1931) 179.

⁴ Βλ. Στεργιόπουλο, *Ἠπειρ.* Χρ. 8 (1933) 122 *καρούλα* ἢ τοπων. <καρεούλα, μικρὴ καρδιά> ἐπίσης τὸ κοινὸ *καρούλι* <καρουύλι βλ. Κοκουλέ, *Λεξικον.* Ἀρχ. 1 (Παράρτ. Ἀθηνᾶς 26) 97-100.

κλαδαρέα > κλαδαρά, κοπρία - κοπρέα > κουπρά, (καὶ Γρεβ.), κρέυς > κρός, μακρὺς - μακρεῖα - *μακρέα > μακρά, (καὶ τὸ ἐπίρρ.),¹ μερέα > μερά, συκωταρέα > δ'κουταρά (ὀλόκληρο τὸ συκῶτι καὶ τὸ πλεμόνι τοῦ σφαγμέ-νου ζώου).²

Μόνο στὸ ἐπίθετο ἄγριος καὶ στὰ σύνθετά του χάνεται τὸ ἀρχικὸ ι : ἀργιόσκυλο > ἀργόσκ'λου, ἀγριοτσόμπανος > ἀγροντζόμπανους, ἀγριογκορτσιά > ἀγρουγκορτσά, ἀγριόμηλο > ἀργόμπ'λου,³ ἀγριάνθρωπος > ἀγράν-θρουπους.

Σὲ ὀρισμένες λέξεις εἶναι ἀκόμα αἰσθητὸς ἓνας ἑλαφρὸς φθόγγος ἀνά-μεσα σὲ ι καὶ ε : ὁ βαρὺς - ἡ βαρεῖα - ἡ βαρέα > βαρᾶ (καὶ τὸ ἐπίρρ.), ζυγαρέα > ζυγαρᾶ, μαχαιρέα > μαχαιρᾶ.⁴ Στὰ Γρεβενά, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις πού ἀναφέραμε, φαίνεται δι καὶ τὸ ἀρχικὸ καὶ τὸ δευτερογενὲς ἡμίφωνο διατίθενται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο : γολᾶ, καρᾶ, μερᾶ, δ'κουταρᾶ, μαχαιρᾶ κλπ.

γ) Ὑστερ' ἀπὸ τὸ θ, τὸ ἀρχικὸ χ διατηρεῖται ἀναπτύσσοντας ἓνα οὐρανικὸ συμφωνικὸ στοιχεῖο πού μοιάζει μὲ χ : καλάθχλα, ρουβίθχλα (καὶ Γρεβ.). τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ ὕστερ' ἀπὸ τ φωτιχά. Σὲ μερικὲς ὅμως περιπτώσεις τὸ δευτερογενὲς χ χάνεται ὕστερ' ἀπὸ τὸ θ, ἢ ἀφήνει ἀνεπαίσθητα ἴχνη : θεὸς > θός, βαθέα ἢ > βαθᾶ (καὶ τὸ ἐπίρρ.).

Ἡ ἰδιαίτερη σημασία τοῦ φαινομένου ὀφείλεται στὴ μεγάλη του ἔχταση σὲ περιοχὲς πού ἀνήκουν καὶ στὴ βόρεια καὶ στὴ νότια ἰδιωματικὴ ζώνη.⁵ Γι' αὐτὸ πρέπει μὲ πιθανότητα νὰ θεωρηθῇ σὰν ἓνα φωνητικὸ στοιχεῖο πού μᾶς ὀδηγεῖ πίσω, πρὶν ἀπὸ τὴ λεγομένη διάσπαση τῆς Κοι-νῆς, ὅταν, ἀπὸ διάφορους λόγους, ὁ νόμος τῆς συνίζησης πλουτιζόταν ὄχι μονάχα μὲ τὴ συνάντηση τοῦ ι + α, ο, ου, ε, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ συνάντηση τοῦ ε + α, ο, ου. Εἶναι φανερὸ πῶς στὶς δι' ἄφορες περιοχὲς ἡ πορεία τοῦ φαινομένου ὑπῆρξε διαφορετικὴ : σὲ μερικὲς δηλαδὴ πραγματοποιή-θηκε σύμπτωση καὶ ταύτιση, τοῦ ἀρχικοῦ ι + α, ο, ου μὲ τὸ ε + α, ο, ου,

¹ Βλ. Διαμαντάρα, Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἑθν. Ἑτ. 4 (1892) 715 Καστελλόρ.

² Βλ. Σπανδωνίδη, Μελένικο 165 δικαρά, ἱκατουσταρά, 166 ζυγαρά, 174 πλασταρά, 168 κουπρά, 171 μακρά, 135 σημ. 2 βαρά, ἢ γρά, καλονγρά, μισαρά, ἀρά. Τὸ φαινόμενο, καθὼς εἶναι γνωστὸ, ἔχει μεγάλη ἔχταση μὲ μικρὲς φωνητικὲς ποικιλίες καὶ στὴ Θεσσαλία, Ἀ. Κρήτη, Κάρπαθο, Χάλκη κ. ἄ. βλ. Χατζιδάκη, ΜΝΕ 1,340 συν. Ἀναγνωστοπούλου, Ἀθηνά 38, 148.

³ Βλ. Παπαχαρίση, Ἠπειρ. Χρ. 8 (1933) Ἀγραπιδιὰ τοπων. Σπανδωνίδη, ὁ. π. 121 ἄγγον δγιδόμου, 171 παρσχωῶ (παρσχωῶ).

⁴ Βλ. Κυριακίδη, Δελτ. Ἀρχ. 6 (1923) 372-3 «γενικὴ εἶναι ἡ συνίησις τῶν εα εἰς εᾶ, φθόγγον δηλ. μεσάζοντα μεταξύ ε καὶ α... μερεᾶ, λυγαρεᾶ» (Δυτ. Θρ.). Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, Γραμμ. τῶν βορ. ἰδιωμ. 37-38 (Κοζάνη).

⁵ Βλ. Χατζιδάκη, ΜΝΕ 1,340 συν. Andriotis, De quelques faits phonétiques du dialecte moderne de Samothrace 171 συν.

ποὺ ἔγινε $\iota + \alpha$, $ο$, $ου$, ἐνῶ σὲ ἄλλες ἢ σύμπτωση αὐτὴ δὲν πραγματοποιήθηκε κι' ἔτσι ἔχουμε ἢ αὐτὴ τὴ λεπτὴ διάκριση ποὺ παρατηροῦμε καὶ στὸ Σιατιστινὸ ἰδίωμα, ἢ ἄλλες ἐξ ἴσου σημαντικὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς γλώσσας ἐξελίξεις.¹

δ) Δύσκολα θὰ καθορίζαμε τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἡμίφωνου χ στὶς λέξεις *λιαρὸς* (λερωμένος), *λιάβους* (laenus, ξερβοχέρης), καὶ *νιαρὸ* (νερό, νηρόν - νεαρόν;). Τὸ *νιαρὸ* τὸ συναντοῦμε καὶ σὲ ἄλλες περιοχές.²

§ 5 Φωνήεν $\ddot{u}$ ($\chiου$).

Τὸ Σιατιστινὸ ἰδίωμα μᾶς προσφέρει ἕναν φθόγγο $\ddot{u}$ ($\chiου$) ποὺ μόνο σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἄρχαϊο $υ$.³ Στὶς ξένες λέξεις ἢ ὀπωσδήποτε σ' ἐκεῖνες ποὺ δὲν εἶχαν $υ$, συναντιέται συνήθως ὕστερ' ἀπὸ ἀπλοὺς ἢ σύνθετους συριστικούς φθόγγους ἢ οὐρανικούς. Οἱ συριστικοὶ φθόγγοι ἐπηρεάζονται φυσικὰ καὶ γίνονται σιαγονοσυριστικοὶ (chuintants): *γκχούμ*, γύφτος > *κούφτους*, ζεματίζω > *ζουματίζω*, ζευγάρι > *ζουβγάρ*, τουρκ *ibrik* > *λουβρίκ* (κανάτι νεροῦ), *κχούπ* (πῆλινο ἀγγεῖο), Ναούμα - ὑποκορ. *Τιούπτιω > *Τδούπτδου*, σήκω > *δούκον*, σήκωτε > *δούκονται* προστ., συμβαίνω - συνέβησα > *δούμβησα* - *δουνβῶ*,⁴ *sordidus*? - *surdus*?⁵ > *δουρδους* (ἀνόητος, παρατισούκλι μὲ τὸ ὁποῖο κοροϊδεύουν οἱ Σιατιστινοὶ τοὺς Κοζανίτες), *δουρδεύον* (τὰ χάνω, ζαλίζομαι, γίνομαι ἀνόητος), *sümbül* > *ζονυβίλ*,⁶ *τσομπάνος* > *τδουβάνος*.

Ἡ ἀνάλυση τῆς προφορᾶς αὐτοῦ τοῦ φθόγγου μᾶς δείχνει ἕνα ἡμίφωνο χ (ποὺ συγχωνεύεται συνήθως μὲ τὸ προηγούμενο σύμφωνο καὶ τὸ ἐπηρεάζει στὶς περιπτώσεις ποὺ εἴπαμε) καὶ ἕνα ὀπωσδήποτε κλειστὸ φθόγγο $\ddot{u}$ στὸ δευτέρω τμήμα του.

§ 6. Ἐπίδραση τοῦ φωνήεντος ι στὰ σύμφωνα ποὺ προηγούμενται.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ θίξαμε καὶ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἡμίφωνου χ στὸ σύμφωνο ποὺ προηγεῖται, ἔχουμε καὶ ἄλλες στίς ὁποῖες ἢ

¹ Βλ. Καψωμέης, Ἡ λέξις φρέαρ εἰς τὴν μεταγενεστέραν καὶ Νέαν ἑλληνικὴν (Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ Λεξικογρ. Δελτ. τῆς Ἀκαδ. Ἀθ. 1, 1939) 51 - 61.

² Βλ. Χατζιδάκη, MNE 2, 598, ὅπου καὶ *γιαρός*.

³ Βλ. Σπανδωνίδη, Μελένικο 135 «τὸ $\ddot{u}$ ἀπαντᾷται εἰς τινὰς μόνον λέξεις προελθόν ἐκ τοῦ ἀρχαίου $υ$ π. χ. *χιόνον* (χύνω), *κιούπι* (κύπη), *γιούφτους* (γύφτος), Αἰγύπτιος ἢ ἐκ τοῦ ξενικοῦ *giuft*».

⁴ Βλ. Σταματέλλο, Λευκάδα 380 *συμπάω*, Μαργαγό, Λευκάδα 460 *συμπάω* (συμβάω).

⁵ Ἴσως ἀπὸ σλαβικά *surd* = ὀργισμένος, ἔξαλλος (βλ. Καψωμένοιοιτοῦ Romainos, Cultes populaires de la Thrace, Athènes 1949 σ. 24,1).

⁶ Τὰ *παλιζανιά ζονυπίλια* = οἱ μενεξέδες,

προφορὰ ἐνὸς συμφώνου ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ φωνήεν ι ποὺ ἀκολουθεῖ. Τὸ φαινόμενο εἶναι ἰδιαίτερα αἰσθητὸ πάλι στὰ σύμφωνα τῆς συριστικῆς σειρᾶς καὶ στὸ λ. Τὰ συριστικὰ σύμφωνα γίνονται σιαγονοσυριστικὰ (chuintants), ὅπως καὶ προηγουμένως: τὰ ἀνιψίδια > τ' ἀμ'ψίδια (καὶ Γρεβ.), ἄξιζε > ἄξιζιν, γύρισες > ὑρ'σίς, ζήλεψα > ζήλιψα, ζήλεια > ζήλεια, ζηλεύεις > ζ'λέβ'ς, ζημία > ζ'μιά, ζημιαρόγατα > ζ'μιαρόγατα, τί σ' ἤφερα > τοί σ' ἤφιρα, ψίχα > ψίχα (= λιγάκι).¹

Σὲ μερικὲς περιπτώσεις τὸ συριστικὸ σύμφωνο γίνεται δασὺ κι' ὅταν ἀκολουθῇ φωνήεν ε: σ' ἐπιασα > σ' ἐπιασα, ψεύτης > ψεύτ'ς, ὄψε > ιψέ (= χιτὲς βράδυ). (Γιὰ τὴν προφορὰ τοῦ ξ, ψ κι' ἐδῶ, βλ. σ. 270 σημ. 2).

Όταν τὰ συριστικὰ σύμφωνα ἀκολουθοῦνται ἀπὸ φωνήεντα μεγαλύ- τερου ἀνοίγματος, α, ο, ου, σ υ ν ἡ θ ω ς δὲν ὑφίστανται ἄρθρωτικὲς μεταβολές, ἀλλὰ προφέρονται μὲ τὴν κοινὴν προφορὰ: Σάββατο, σακκί, σαλάτα, σαλός, σάματ' (σάματι), σόπα, σόι, σουρός (σωρός), κρασοπατσέρας, ψαλίδ', ψάλτ'ς, ψώρα, πουμί, διψῶ. Μερικὲς φορὲς ὅμως, σὲ ξένες λέξεις κυρίως, ἢ καὶ σ' ἐλληνικὲς, γιὰ τίς ὁποῖες ἡ ἐξήγηση θᾶπρεπε νὰ ζητηθῇ σὲ ἀναλογικὸς λόγους, ἔχουμε μεταβολὴ τῆς προφορᾶς ὅπως καὶ προηγουμένως: δαματάς, δόλις. (σόλις τῶν παπουτσιῶν), δαχνιάζου (σακνός - σακνιάζω), τδουβάνους.

Σιαγονοσυριστικὴ προφορὰ τῶν συριστικῶν συμφώνων ἔχουμε καὶ στὰ συμπλέγματα σ + κ, π, τ, λ, ν, κυρίως, εἴτε ἀρχαῖα εἶναι αὐτὰ εἴτε δευτερογενῇ: ἀσβέστης > ἀζβέστ'ς, ἀγριόσκυλο > ἀγρόσκ'λου, πιρνίκ' (πενσίκι, ψωμί πέντε;) < (μπέσ' τουρκ.) παρ'ίδων, στὴν ἀρχή, ὅστερα ἓνα στρογγυ- λὸ ψωμί, σκυλί > σκ'λί, σκύψε > σκύψι, ἄδκημους, περαστικά > πिरαδ'κά, ἀφανίστηκα > ἀφανίσ'κα, κλπ.²

Τὸ λ γίνεται οὐρανικὸ (mouillé) μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἡμίφωνο χ, σύμ- φωνα μὲ τὸν γενικὸ νόμο τῆς νέας ἑλληνικῆς. Εἶναι ὅμως γνωστὸ ὅτι σὲ μερικὰ ἰδιώματα³ ἡ οὐρανοποίησή του πραγματοποιεῖται καὶ μπροστὰ ἀπὸ φωνήεν ι. Στὸ Σιατιστινὸ ἰδίωμα συναντοῦμε μερικὲς περιπτώσεις οὐρανικοῦ λ καὶ μπροστὰ ἀπὸ φωνήεν ι: γιαλίζομαι (κοιτάζομαι στὸν καθρέφτη) - γιαλίστηκα, γιαλί > γιαλίζουμι, γιαλίδ'κα, γιαλί, αὐτὰ ἀπὸ λέλεκαν > αὐτὰ ἀπὸ λέλικαν.⁴ Στὰ Γρεβενὰ δὲν σημειώνουμε τὴν παρου- σία τοῦ φαινομένου.

¹ Βλ. Ἀναγνωστόπουλο, Ἀθηνὰ 36, 67, 79 σημ. 3 (Κόνιτσα, Δελβι- νάκι, κ. ἄ.). Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, Γραμμ. 27.

² Βλ. Κυριακίδη, Λεξικογρ. Ἀρχ. 6 (1923) 375 (Κομοτινὴ) σκ'λί, σκουτ'νή γνουδ'κά (γνωσεϊκά). Ἀναγνωστόπουλο, Ἀθηνὰ 36, 67, 79 σημ. 3 (Κόνιτσα, κ. ἄ.) καὶ Ἀθηνὰ 38, 161 (Ἁγία Βαρβάρα - Κρήτης).

³ Βλ. Τριανταφυλλίδη, Ἱστορ. Εἰσαγωγή 218 Θεσσαλία, 249 Καστοριά.

⁴ Ἡ Νεάπολη (Βοΐου) λέγεται μὲ τὸ παλιὸ τῆς ὄνομα Λιγίστα ἢ, Λιγίστι τό. Οἱ Σιατιστινοὶ προφέρουν τοῦ Λιαψίστ' (καὶ οἱ Γρεβενιώτες), ὅπου εἶναι φανερό πὺς τὸ οὐρανικὸ λ προέρχεται ἀπὸ τὴν γειτονιὰ ἡμίφωνου ι κι' ὅχι φωνήεντος ι, προφα- νῶς ἀπὸ ξενόγλωσση ἐπίδραση.

7. Πρόθεση α. Μεταβολή αρχικῶν φωνηέντων σὲ α.

Τὸ φαινόμενο ἔχει ἀρκετὴ διάδοση σὲ ὅλη τὴ Δ. Μακεδονία καὶ στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν : α) δρύινος > ἀδρέχρους, δοκέομαι (δοκεῖ μοι ;) > ἀδου· κχοῦμι· ἀδουκῆθ' κα (θυμοῦμαι),¹ καλῶ > ἀκαλνῶ, κόλα > ἀκόλα, κολλῶ > ἀκολνῶ, λάθος > ἀλάθου (ς', ρίνη - ρινάριον > ἀρ' νάρ,² ραντεβοῦ > ἀραν- νεβοῦ (καὶ στὴ Θεσσαλον.), σικχαίνομαι > ἀδ' καίνουμι, ψηφίζω· ἐψηφισα· ψηφῶ > ἀψ' χῶ· ἀψήχ' σα (λυποῦμαι, συμπονῶ).³ β) ἐργάτης > ἀργάτ'ς, ἔντερα > ἀνδζιρα, ὄρνιθα - ὄρνιθα > ἀρνίθα' πληθ τ' ἀρνίθια, ὄστρα- κον - ὄστράκα > ἀστρέχα.⁴

8. Τροπή τ+ε, ι > τε, τει, d+ε, ι > dζε, dζι.

Μεγάλο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ φαινόμενο αὐτό, γιατί ἔχει ἔκταση νόμου στὸ Σιατιστινὸ ἰδιῶμα, δὲν ἔχει ὅμως, ὅσο ξέρω, ἀνταπόκριση στὰ γειτονικά ἰδιώματα τῆς Δ. Μακεδονίας. Ἐχῶ τὴν προσωπικὴ ἐντύπωση πὼς τὸ φαινόμενο ὑφίσταται σὲ κάποια ἐλαφρότερη μορφή καὶ στὴν Κοζάνη καὶ στὴν Ἑράτρυρα (Σέλιτσα), δὲν μπόρεσα ὅμως νὰ τὸ ἐξακρι- βώσω θετικά.

Ὁ φθόγγος τσ, dζ ποὺ δημιουργεῖται στὸ ἰδιῶμά μας εἶναι ἀσθενέ- στερος ἀπὸ τὸ κοινὸ τσ, dζ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς (τσουβάλι, dζάμι) κι' ἡ ἄρθρωση τοῦ συριστικοῦ του στοιχείου γίνεται μὲ τὴν κορυφὴ τῆς γλῶσ- σας ἐλαφρὰ ἀναποδογυρισμένη κι' ἀκουμπισμένη στὶς προεξοχὲς τῶν φωνηέντων τῆς ἐπάνω σιαγόνας. Ἔτσι ὁ ἄερας φεύγει ἀπὸ τὰ πλάγια κι' ὁ φθόγγος ποὺ σχηματίζεται εἶναι ἀπαλὰ σιαγονοσυριστικὸς μοιάζοντας ἀρκετὰ μὲ τοὺς προηγούμενους ποὺ περιγράψαμε : ἀντίμαχος > ἀνδζίμαχους, ἀντίχρι- στος > ἀνδζίχριστους, γιατί > γιατί, γρινιὰ Γρεβ. > γρινdζιά⁵ ἢ, ἔντε-

¹ Βλ. Κυριακίδης, ὁ. π. 380 Σουφλί. Σπανδωνίδης, ὁ. π. 165 δου- κχοῦμι. Hatzidakis, Einleit. 199 δοκειῶμαι. Ἀραβαντινός, Ἡπειρ. Γλῶσσ. 37 δοκειοῦμαι.

² Βλ. Μπουντώνης, Βελβ. 24. Ὁ Πολίτης, Παροιμ. 2, 468-9 νόμισε ὅτι ἢ λ ἀράρισμα προέρχεται «κατὰ μετέθεσιν καὶ παρετυμολογίαν ἀπὸ τὸ συνήθως λεγόμενον λανάρισμα».

³ Βλ. Ἀναγνωστόπουλο, Ἀθηνά 36, 77 ἀψ' χῶν Ἡπ. (τὸ παράγει ἀπὸ τὸ ἀψηφῶ). Στὴ Σ. ἀψηφῶ = δὲν ὑπολογίζω, δὲν λαμβάνω ὑπ' ὄψην μου.

⁴ Ὁ τύπος ἀρνίθα μὲ τὸν τόνο στὴν παρυλήγουσα ἴσως εἶναι μεγεθ. ἀπὸ τὸν πληθ. τ' ἀρνίθια. Κι' ὁ πληθ. αἱ ἀρνίθις δὲν εἶναι ἄγνωστος.

⁵ Βλ. Ἰστορ. Λεξ. 3, 240. Ἀραβαντινός, Ἡπειρ. Γλῶσσ. 26.

⁶ Βλ. Ἀραβαντινός, Ἡπειρ. Γλ. 35 γρενιὰ. Νικολαΐδης, Λεξ. Κου- τσοβλ. 14. γκρέντια.

ρα > ἀνδρία, ζέρδελο - δζέρδελο > δζέρδζιλον.¹ α) ξεφυτιλίζω, β) ἔξευτε-
λίζω > ξεφτοιλίζου, κάχτα - ξεκαχτίζω > ξικαχτοίζου, πατέρας > πατώρας,
πυροσιὰ > πυρουσιὰ (τὸ τριπόδι, ἡ σιδηροεσιὰ), παριστιὰ > παρ' οὔσιὰ
(τὸ τζάκι), πετεινὸς > πέτ' ους, τεκνίζω > τοικνίζου,² τέρμινθος - τερμιν-
θίνα > τριμιντίνα Γρεβ.³ > τριμινδζίνα (= ἄνθρωπος τσιγκούνης), τί >
τοί κλπ.

Ὁ νόμος εἶναι ἀκόμα ἰσχυρὸς καὶ στὸ κλιτικὸ σύστημα, ὅπου οἱ
περιστασιακὲς μεταβολὲς τοῦ τελευταίου τμήματος τῶν λέξεων δημιουργοῦν
τύπους μὲ τ + ε, ι: οὐ χούφτους - οἱ χούφτο(οι) ἐφάγετε > ἔφαέτσι, ἐκάνετε >
ἐκάνέτσι, ἡ κάχτα - οἱ κάχτες > κάχτσις (τὰ μεγάλα καρύδια),⁴ μουστόπηττα -
μουστόπηττες > μ' στόπ' τσις, πέφτεις, πέφτει > πέφτισ' > πέφτσι, πεφτετε >
*πέφτσιτσι > πέφτσιτσι, χάρφεις, χάρφει > χάρφτισ' > χάρφτσι, χίφτετε >
*χάρφτσιτσι > χάρφτσιτσι. Οἱ τύποι πέφτσιτσι, χάρφτσιτσι καὶ οἱ ὅμοιοι ὀφείλονται
προφανῶς σὲ ἀνομοίωση ἀπὸ τοὺς κανονικοὺς πέφτσιτσι, χάρφτσιτσι. κλπ.
Ὁ νόμος περιλαμβάνει καὶ τὶς περιπτώσεις δευτερογενεῶς τ (ἀπὸ τροπὴ
χθ, φθ, σθ, > χτ, φτ, στ, κλπ.): χθές > χτσές, φθηνὸς > φτσηνός, κλπ.

Ἄν ὑπάρχῃ σύμφωνο πρὶν ἀπὸ τὸ τ, τότε τὸ τσ ποὺ δημιουργεῖται
εἶναι ἰσχυρότερο καὶ προσεγγίζει σχεδὸν πρὸς τὸ κοινὸ τσ: οἱ κάχτσις,
ξικαχτοίζου.

Ἡ διάδοσις τοῦ τσ στὴ νεοελληνικὴ γλωσσικὴ περιοχὴ εἶναι πολὺ
μεγάλῃ κι' ἡ προέλευσὴ του ὅχι πάντοτε καθορισμένη. Γι' αὐτὸ ἡ ἐξέτασις
του πρέπει νὰ καλύψῃ τὰ ἱστορικὰ δεδομένα (ἀρχαία κληρονομία, ἕξενες
λέξεις μὲ τσ, κλπ.) καὶ τὰ γλωσσογεωγραφικὰ δεδομένα, δηλ. τὴν ἰδιαί-
τερὴν ἰδιωματικὴν καὶ διαλεκτικὴν του ἔχτασι, παράλληλα πρὸς τὴν κοινὴν του
διάδοσιν. Μάλιστα εἶναι ἀναγκαῖον νὰ καθορίζεται, ποῦ τὸ τσ συναντιέται
σὲ μονωμένους λέξεις καὶ ποῦ σὺν φωνητικὸς νόμος καί, στὴν τελευταία περι-
πτώσι, νὰ παρακολουθιέται, ὅσο εἶναι δυνατό, ἱστορικὰ τὸ φαινόμενο.
Στὴν Καππαδοκίαν π. χ. ἔχουμε τροπὴ τοῦ τ + ι σὲ τσι, ποῦ φαίνεται νὰ ἔχῃ

¹ Βλ. Σπανδωνίδην, ὁ. π. 155 κρᾶσι ἀπὸ τζίριτζιλα (βερίκοκα). Ἀραβαν-
τινὸ, ὁ. π. 40 ζέρδελο, τὸ βερίκοκον. Νέα Πανδώρα, 9 (1858|9) 30 «ζέρδελο, τὸ
ἀλλαχοῦ ζαρταλούδι καὶ βερίκοκον». Στὴ Σιάτιστα καὶ τὰ Γρεβενά, δζέρδζιλα εἶναι τὰ
μικρὰ δαμάσκηνα.

² Κάμνω παιδιὰ, πετυχαίνω. Διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ τοικνώνω (κοιν. τοικνίζω)
«τοῖκνουσιν τοῦ φαῖ». Βλ. καὶ Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, Λεξικ. Ἀρχ. 6 (1923) 132
«τοικνώνω, ἀρχ. τεκνώνω, γεννῶ τέκνα (Χαλκιδική)». «δέν τέκνισι» Γρεβ. = δέν πέτυχε,
«οὐ τέκνους» τὸ φιλοδώρημα, ποῦ δύνουν στὴ χαρτορίχτρα ἢ τὴν καφετζοῦ (δηλ. τὸ
μέσο τῆς ἐπιτυχίας).

³ Βλ. Σπανδωνίδην, ὁ. π. 124.

⁴ Βλ. Ἀραβαντινὸ, ὁ. π. 49. Ἀναγνωστόπουλο, Λεξικογρ. Ἀρχ. 7 (1923) 502 «κάχτα, ... τὸ ξηρὸν κίρουν». Στὴ Σιάτιστα ξικαχτοίζου - ξεφλουδίζω
πὰ καρύδια, καὶ γενικὰ ξεφλουδίζω, «οὐ τοίχους ξικαχτοῖδ' κιν».

ἔχταση νόμου : *νιόση, ἔχτισσε, δαχτσούλι* (ἀπὸ τὸν τύπο *δαχτσούλι*), Ἀκρί-
της, Κωνσταντίνου,¹ *ταίς*.² Ἀπὸ τὰ Φευστάκενα : *νισία* (ἔστια)³ π ροφανῶς
ἀπὸ ἐνδιάμεσο τύπο *νισοσία* (ἀνομοίωση $\sigma + \tau\sigma = \sigma + -$). Στὰ Τσιικωνικά
ἔχομε⁴ ἐπίσης τροπὴ τοῦ $\tau + \iota$ σὲ *ται* : *ταί, τούνεο* (τίνος, ταίπα (τί-οτε),
ἄται (ἀλάτι).⁴ Στὴ Χιμάρα ἐπίσης βρίσκουμε *ταίνος*,⁵ στὴν Ἰκαρία *ἀνιζη-*
ρος (ἀνδρος), *γαλατοίδα, βάτσινα*,⁶ καὶ σὲ ἄλλα τμήματα τοῦ ἑλληνόφω-
νου κόσμου ὑπάρχει συστηματικὴ ἢ σποραδικὴ παρουσία τοῦ *τσ*.⁷

Στοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς συναντοῦμε συχνὰ λατινικὲς λέξεις,
στὶς ὁποῖες τὰ ἀρχικὰ συμπλέγματα $t + i$, $nt + i$, $d + i$, μεταγράφονται σύμφω-
να μὲ τὴν τότε προφορὰ τους⁸ σὲ *τσ*, (*ν*/τξ : *Βενετοσία, βενέτσια τά, Δομεν-*
τζιολον, τῶν Ταλματζίων—οἱ Ταλματσιοι (Dalmatii), *Φλωρεντζιαν, σκορ-*
τζίδια (scortei),⁹ *πεντζιμέντον* (impedimentum).¹⁰ Σημειώνουμε καὶ τὴν
ἑλληνικὴ λέξη *σπαρτίον* > *σπαρτζιον*.¹¹

Ὑπάρχει ἕνα « π ρ ό β λ η μ α τ σ » στὴ φωνητικὴ καὶ τῆς ἀρχαίας καὶ
τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ δὲν ὑπάρχει ἀκόμα μιὰ ἐργασία, ποὺ νὰ
δίνη ἀπάντηση στὶς ἀπορίες, ποὺ δημιουργεῖ ἡ συχνὴ παρουσία του.¹² Ἡ
μελέτη αὐτὴ θὰ εἶναι μιὰ σημαντικὴ προσοφὰ καὶ στὴ φωνητικὴ τῆς
ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ στὴν ἱστορία της.

Ὅπως δὲ ποτε, μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὑπάρχει μιὰ σταθε-
ρὴ ἐμφάνιση *τσ* στὰ νέα ἑλληνικὰ ἰδιώματα, σὲ λέξεις ποὺ στὴν ἀρχαϊό-

¹ Βλ. Ἀλεκτορίδης, Δελτ. Ἰστ. Ἑθν. Ἑτ. 1 (1883) 717 στ. 21, 26. 719
στ. 35.720 στ. 25.721 στ. 1.

² Βλ. Ἀλεκτορίδης, δ. π. 721 στ. 8. Χατζιδάκης, ΜΝΕ 2, 533.

³ Βλ. Ἀλεκτορίδης, δ. π. 721 στ. 10.

⁴ Βλ. Deffner, *Zakonishe Grammatik* 119.

⁵ C. Hoëg, Ἀθηνά 36, 292.

⁶ Βλ. Χατζιδάκης, ΜΝΕ 2, 434. Τὴν τροπὴ $\nu\delta > \nu\delta\zeta$ στὴ λ. *ἀνιζήρας* τὴ
θεωρεῖ «ἀνεμνήνευτον» (ἕνας ἐνδιάμεσος τύπος *ἀνδήςρας*) εἶναι καὶ *δυνατός*—πβλ.
μάνταλος, σφεντόνα κλπ.—καὶ ἀναγκαῖος.

⁷ Βλ. Kretschmer, *Der heutige lesbische Dialekt* 147. Diete-
rich, *Sporaden* 61. Ψάλτης, *Θρακ.* 47.

⁸ Ἡ προφορὰ αὐτὴ τῶν λατινικῶν λέξεων πρέπει ν' ἀντικατοπτρίζῃ τὴ λατι-
νικὴ φωνητικὴ τῆς ἐποχῆς, ὅπως παραδέχεται ὁ Ψάλτης, *Gramm. der byzant.*
Chron. 70.

⁹ Βλ. Psaltes, *Grammatik der byzantinischen Chroniken* 70.

¹⁰ Βλ. Psaltes, δ. π. 31 (Κωνστ. Πορφ. Π. βασ. τάξ. 444, 3 Bonn).

¹¹ Βλ. Ducange, *Gloss.* 1418 ἀπὸ τὰ σχόλια τοῦ Εὐσταθίου «ὧν ἔστι καὶ τὸ
ἰδιωτικῶς λεγόμενον *σπαρτίον, σπαρτίον*, ὀφείλον λέγεσθαι». Καὶ σήμερον οἱ Θεσσα-
λονικιοὶ ὀνομάζουσιν *σπαρταί* τὸ εἰδικὸ πανί-γάντι, μὲ τὸ ὁποῖο τρίβονται στὸ λου-
τρό. Ἡ λ. πρέπει νὰ ἀντιστοιχοῦσε πρὸς τὸ παλιότερον *συνπτεῖον* (τξίβα ἢ Ρόδ.).

¹² Ἡ γνωστὴ μελέτη τοῦ Μπούτουρα, Περὶ τῆς γενέσεως καὶ ἐκτάσεως
τοῦ *τσ* φθόγγου ἐν τῇ ἑλλήν. γλώσσῃ (Ἀγωγή 1, 1915, 353-370), οὔτε τότε ποὺ
γράφτηκε οὔτε τώρα μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἱκανοποιητικὴ.

τερή τους μορφή εἶχαν τ καὶ μάλιστα μπροστὰ σὲ φωνήεντα μικρότερου ἀνοίγματος, ι καὶ ε.¹ Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ μπορεῖ, γιὰ ὁρισμένες περιοχές, ποὺ ἀντιστοιχοῦν μὲ κάποιο τρόπο πρὸς ἀρχαῖες διαλεκτικὲς (δωρικὲς) ζῶνες (Τσακωνιά, Χιμάρα) ἢ πρὸς διαλεκτικὰ χρωματισμένους οἰκισμοὺς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (Καππαδοκία ἴσως· βλ. σχετικὰ Thumb, Hellen. 91), νὰ θεωρηθῇ ὑπόλειμμα τῆς δωρικῆς φωνητικῆς· κι' ἔχουμε σημαντικὲς ἐνδείξεις γιὰ μιὰ τέτοια ἐξήγηση. Σήμερα θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸ Σιατισινόν.

Καθὼς ἔθιξα ἤδη στὴν εἰσαγωγή (§ 2. Ἱστορικά), ὑποθέτω πὼς βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ ἐπιβίωση ἑνὸς φωνητικοῦ φαινομένου τῶν βλάχικων ἰδιωμάτων, ὅσιερ' ἀπὸ τὴν ὑποθετικὴ ἀνάμειξη βλαχόφωνων πληθυσμῶν μὲ τοὺς ἑλληνικοὺς τῆς Σιάτιστας καὶ τὴν ἀφομοίωσή τους ἀπὸ τοὺς τελευταίους. Ὅπως συμβαίνει συνήθως στὶς τέτοιες περιπτώσεις, ποτὲ ἡ ἐξαφάνιση τῆς γλωσσικῆς ὁμάδας ποὺ ὑποκύπτει δὲν εἶναι καθολικὴ, μόνο ἀφήνει πίσω τῆς λίγα ἢ πολλὰ ἴχνη. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, μιὰ τέλεια γνώση ὅλων τῶν ἰδιωμάτων ὅλης τῆς Μακεδονίας, ἑλληνικῶν, βλάχικων, σλαβικῶν θὰ εἶναι πολὺ διαφωτιστικὴ. Ἔτσι ἡ ἐντόπιση τοῦ φαινομένου κυρίως στὴ Σιάτιστα, ἡ ἀπουσία του ἀπὸ τὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα τῆς γύρω πεδινῆς περιοχῆς, ἡ παρουσία του στὰ γειτονικὰ βλάχικα ἰδιώματα τῆς Πίνδου, τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ Μοναστηριοῦ, ἀποτελοῦν μιὰ σημαντικὴ ἐνίσχυση τῆς ἄποψής μου. Ἡ ἀναγωγή σὲ ἀρχαιότερη περίοδο (μακεδονικὴ) εἶναι μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα ἐντελῶς ἀπίθανη. Διαφορετικὴ θὰ ἦταν φυσικὰ ἡ ἐξήγηση τοῦ φαινομένου, ἂν αὐτὸ ἐμφανιζόταν σποραδικὰ καὶ στὴ Σ. καὶ στὰ βλάχικα.

Παραθέτουμε μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὰ βλάχικα: *deus* > *dzaυ*, *frondea* > *fraundza*, *hordeum* > *ordzu*, *Martius* > *Martsu*, *Martis*

¹ Δὲν εἶναι πάντοτε πειστικὲς οἱ περιπτώσεις, ὅπου τάχα ἔνα τσ προέρχεται ἀπὸ τὴ συνάντηση τ+α, ο, ου. Ἀναλογικὲς ἢ ἄλλες ψυχολογικὲς ἐρμηνεῖες εἶναι πιθανές κι' ἴσως πιὸ λογικὲς σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις. Παραθέτω παραδείγματα κυρίως ἀπὸ τὴν Κύθνο (βλ. Κουκούλέ, Λεξικογρ. Ἀρχ. 6, 1923, 293), ποὺ μποροῦν νὰ δεχτοῦν διαφορετικὴ ἐρμηνεῖα καλύτερη: «> τσ πρὸ τοῦ α, ο, ου: *κολότσαυρος* (χλωροσαύρα), *Χωματσάκια* τοπων., *κρεατσομούσταρο*, *προβατσουλιά*, *κότσος* ὁ (<κότιος· ὁ ἄρην πέρδιξ), *πατσούλια* (πασσάλια)». Στὶς λ. *κολότσαυρος* καὶ *πατσούλια* (ἂν αὐτὸ τὸ τελευταῖον παράγεται πρᾶγματι ἀπὸ τὸ *πασσάλια*) ἔχουμε τροπὴ σ ἢ σσ σὲ τσ (βλ. τὰ καρπαθιακὰ *γλώτσα*, *θάλατσα*, *πίτσα*, κλπ. Παντελίδης, Φωνητικὴ σ. 42. Στὴ λ. *κότσος* θὰ ἔβλεπα εὐκολότερη τὴν ἐξήγηση ἀπὸ τὸν ἰων. τύπο *κόσος* (πβλ. τὸ θηλ. *κοσσάρα* Πόντος, βλ. Thumb, Hellenismus 90) μὲ τροπὴ σσ> τσ, ὅπως καὶ στὰ προηγούμενα. Τὶς λ. *χωματσάκια* καὶ *κρεατσομούσταρο* μποροῦμε νὰ τὶς ἀναγάγουμε σὲ ἀρχικὰ *χωμάτοι*, *κρεάτοι*, ποὺ ἴσως σώζονται ἀκόμα στὰ ἰδιώματα (πβλ. ἀλάτσι στὴν Κύθνο κ. ἄ.). Στὴ λ. *προβατσουλιά* ἡ παρετυμολογία ἡ ἐτυμολογικὴ σχέση μὲ τὸ *τοιλῶ*, *τοῖλα*, ἢ *τοιλιά* ἢ (*προβατοτσιλιά;) εἶναι πολὺ πιθανή.

(dies) > *Martz*, medium > *nedzu*, prandium > *prandzu*, subtilis > *sup-tsire*, terra > *tseara > *tsara*, viginti > *jingits*, viridia > *véardze*, vitellus > *jitzel*,¹ matia > *matsu*,² medianocte > *μετζανοάπτσε*,³ mutesco > *mutsasku*,⁴ binati > *binatz*.⁵

Στὴν κλίση ἐπίσης ἰσχύει τὸ ἴδιο φαινόμενο, ὅπως καὶ στὴ Σ. : Ὀνόματα: ἐν. *barbat* — πληθ. *barbats* / < * — *ti*, /, *kat* — πληθ. *kats*, *minte* — *mintsi*.⁶ Ρήματα: 1. πρόσ. *batu*, 2. *batz*, *tutu* — *tutz*, *vedu* — *vedz*, *avdo* — *avdz*,⁷ μπάριου (*impartio*) — μπάριτσι.⁸

9 Παλινδρομηση.

Τὸ φαινόμενο ἔχει μιὰ ἐνδιαφέρουσα συνέχεια· ἀφοῦ ὁ νόμος κάλυψε ὅλες τὶς περιπτώσεις, στίς ὁποῖες ὑπῆρχε $\tau + \epsilon$, $\iota + \epsilon$, ι , ἄρχισε νὰ ὑφίσταται τὴν ἐπίδραση τῆς σύγχρονης Κοινῆς. Ἡ ἐπίδραση αὕτη εὐκολα δημιουργεῖ τὴ συνείδηση, ὅτι πολὺ συχνὰ λέξεις, ποὺ στὸ Σιατιστινὸ ἰδίωμα ἔχουν *τσε*, *τσι*, *δζε*, *δζι*, στὴ νεοελληνικὴ κοινὴ ἔχουν *τε*, *τι*, *ντε*, *ντι* : *κάντσι* — *κάνετε*, *ἀστουνόμους* — *ἀστυνόμος*, *αὐτση* — *αὐτή*, κλπ. Ὅσοι λοιπὸν ἀποκτοῦν τὴ συνείδηση αὐτῆς τῆς ἀντιστοιχίας καὶ τῆς διαφορᾶς παθαίνουν ἓναν κλονισμό στὸ γλωσσικὸ τους οἰκοδόμημα καὶ κάμνουν διάφορες ἀπόπειρες, γιὰ νὰ συμμορφωθοῦν μὲ τοὺς τύπους τῆς Κοινῆς προφέροντάς τους *σωστά*, ὅσο εἶναι δυνατό. Ἐπειδὴ ὁμοῦς σὲ κάθε σιατιστινὸ *τσ* δὲν ἀντιστοιχεῖ πάντοτε ἓνα πανελλήνιο *τ*, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ λέξεις ποὺ καὶ στὴ Σ. καὶ στὴ νεοελληνικὴ Κοινὴ ἔχουν *τσ*, τὰ ἰδιωματικὰ ὑποκείμενα, οἱ ἄνθρωποι δηλ. ποὺ μιλοῦν τὸ ἰδίωμα, δὲν εἶναι πάντοτε σὲ θέση νὰ κάμουν τὴ διάκριση καὶ τῶν τύπων καὶ τῆς προφορᾶς⁹ καὶ δῆθεν «*ἀ π ο κ α θ ι σ τ ο ὦ ν*» συχνὰ ἓναν τύπο, ποὺ ἔχει κανονικὸ πανελλήνιο *τσ*, σ' ἓναν τύπο μὲ *τ* μόνο, ποὺ εἶναι φυσικὰ ἀνύπαρτος. Ἐχομε δηλ. ἓνα φαινόμενο «*ὑ π ε ρ β ο λ ι κ ῆ ς κ α θ α ρ ο λ ο γ ί α ς*»,¹⁰ ποὺ τὸ διαπιστώνουμε πολὺ συχνὰ καὶ στὴ γλώσσα μας καὶ σὲ ἄλλες. Ἐτσι ἀκούει κανεὶς στὴ Σ. : *ἔτσι* καὶ *ἔτι*, *κατσάκα* καὶ *κατίκα*, *κουρίτσια* καὶ *κουρίτια*, *μπαχτσές* καὶ *μπαχτές*, *παπούτσια* καὶ *παπούτια*, *τσιγάρο* καὶ *τιγάρο*.¹¹

¹ Βλ. Weigand, Die Sprache der Olympos-Walachen, Leipzig 1888, σ. 51–52.

² Βλ. Νικολαΐδην, Λεξικ. Κουτσοβλ. 287.

³ Βλ. Νικολαΐδην, ὁ. π. 291.

⁴ Βλ. Νικολαΐδην, ὁ. π. 307.

⁵ Βλ. Νικολαΐδην, ὁ. π. 319.

⁶ Βλ. Νικολαΐδην, ὁ. π. 293.

⁷ Βλ. Weigand, ὁ. π. 51–52.

⁸ Βλ. Νικολαΐδην, ὁ. π. 315.

⁹ Ἐξ ἄλλων ὅταν πρὶν ἀπὸ τὸ *τσ*, *τι* ὑπάρχη σύμφωνο, ἢ προφορὰ τοῦ σιατιστινοῦ *τσ* μοιάζει μὲ τοῦ κοινοῦ *τσ*, ὅπως εἶπαμε ἤδη.

¹⁰ «*Ex cès de purisme*» ὀνομάζει ὁ Vendryès (Le langage 59) ὁμοία φαινόμενα.

¹¹ Βλ. Διαμαντάρα, ὁ. π. 4, 712 *κεινὰ* (σημ. 1 *τζειμὰ* = μέρος ἐξέχον ἄνωθεν τῆς ἐστίας τοῦ οἴκου) Καστελλόρ. Σπανδωνίδην, Μελέν. σ. 77 (ποι. 4)

Ἀξίζει νὰ προσέξουμε ὅτι κι' αὐτὴ ἡ παλινδρόμηση ἀπὸ τὸ *το* στὸ *τ* δὲν ξεπερνᾷ τὶς ἰδιαίτερες συνθῆκες, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες δημιουργεῖται τὸ Σιατιστινὸ *τ'* πραγματοποιεῖται ἐτομένως σὲ λέξεις μὲ πανελλήνιο *το*, πού ἀκολουθιέται ὁμως ἀπὸ *ε* ἢ *ι*.

10. Τὸ τελικό -ν.

Τὸ τελικό -ν εἶναι ἀκόμμι ζωντανὸ κι' ἀρκετὰ ἰσχυρὸ σὲ ὁρισμένες θέσεις: στὸ *β*. ἐν. πρόσ. τοῦ ἐνεργ. παρ. καὶ τοῦ ἐνεργ. καὶ παθ. ἁορίστου: *καλνῶ·καλνοῦσιν* (κ. λοῦσε), *κάλισιν*, *παίινου*—*παῖνιν*, *πῆιν* (πάγαινε, πῆγεν), *φαίνουμι*—*φάν'κιν*, *χάθ'κιν*, *ίν'κιν* (γίνηκε)¹ Ἐπίσης στὴν αἰτ. τοῦ ἐνικοῦ τοῦ ἄρσ. καὶ θηλ. ἄρθρου (*τοῦν*, *τήν*), τῶν δειχτικῶν ἄντων. (*αὐτόν*, *αὐτήν*, *τούτουν*, *τούτ'ν*,² *ἐκείνου*, *ἐκείν'ν*) καὶ τῶν συγκαμμένων τύπων τῆς προσωπ. ἄντων. τοῦ *β*. πρόσ. *τοῖν*, *τ'ν* (τον, την) καὶ τοῦ ἁορίστου ἄρθρου *ἐναν*, *μῖάν*.³

Στὴν αἰτιατικὴ τῶν ἄρσ. καὶ θηλ. ἀκούεται συνήθως τὸ -ν, ὅταν ἀκολουθῇ μιὰ πύση (κόμμα, τελεία): αὐγὸ ἀπὸ *λέλικαν*, τὸν ἔχουμι *εἴτουναν* (γείτονα).

Τὸ τελικό -ν ἠχαιοποιεῖ, φυσικά, ὅπως καὶ στὴ νεοελληνικὴ Κοινῇ, τὰ ἀρχικὰ ἄηχα σύμφωνα *κ*, *π*, *τ*, *ξ*, *ψ*, *τσ*: *τοῖν βοάλοτ'*, *τοῖν γόσμου*, κλπ.

Ἡ αἰτ. τοῦ ἐνικοῦ *την* τοῦ θηλ. τῆς προσωπ. ἄντων *β*. πρόσ. κατὰ ληξε σ' ἓνα ἀπλό'ν, ὅταν εἶναι σ' ἐγκλιτικὴ θέση: *φώραξέ'ν*, *πάτ'σέ'ν*. Στὴν προκλιτικὴ θέση, ὕστερ' ἀπὸ τὸ 'ν, ἀναπτύσσεται συνήθως ἓνας αἰσθητὸς διαβιβαστικὸς φθόγγος (εὐφωνικὸς) *ν*: *νά ν' φουράξ'ς*, *νά ν' φέρ'ς*, ἀλλὰ: *τὴν παίρνω* > *μ-βαίρνω*, κλπ.⁴

Ο Μπουντιώνας⁵ θεώρησε πῶς ὁ εὐφωνικὸς αὐτὸς φθόγγος προῆλθε ἀπὸ τὸν τύπο *τηνε*. Δὲν ξέρω κατὰ πόσο ἡ ἄποψη αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῇ σωστή. Πάντως πρέπει νὰ προσέξουμε πῶς τὸ εὐφωνικὸ αὐτὸ στοιχεῖο δὲν τὸ ξαναβρίσκουμε οὔτε σὲ ἄλλες ἀντωνυμίες οὔτε στὸ *β*. πληθ. πρόσ. τῶν ρημάτων, ὅπως συμβαίνει σὲ πολλὰ ἰδιώματα (δηλ. *αὐτόνε*, *ἐκείνηνε*,

γιοῦλ *μαπατέ*, πού δὲν μπορεῖ εὐκόλα νὰ ἐξηγηθῇ σὰν τροπὴ *το* > *τ*. Πάντως ὁ κ. Σπανδωνίδης δὲν σημειώνει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ νόμου *τε, τι* > *τοε, τοι* στὸ ἰδιῶμα τοῦ Μελενίκου· δυὸ προσεχτικὲς *νίφται*, *στουλίχται* (ἀπ. 77, ἀβλ. 4) μορφοῦν νὰ ἐρμηνευθοῦν καλύτερα μὲ διαφορετικὸ τρόπο (βλ. § 25 β).

¹ Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ἀντίστοιχα πληθυντικὰ πρόσωπα σχηματίζονται ὅπως καὶ στὴ νεοελληνικὴ Κοινῇ: *καλνοῦν·καλνοῦσαν·κάλισαν*, *παῖναν·πῆαν*, *φάν'καν*, κλπ., ἐπίσης καὶ τὸ *β*. ἐν. καὶ τὸ *β*. πληθ. τοῦ παρ. *φαίνονταν*.

² Ἀκούεται μᾶλλον *τοῖν'ν*.

³ Βλ. Μπουντιώνας, ὁ. π. 23 *ἐναν γαμπρόν*, *πῆριν γαμπρόν*, *εἶδιν γείτουναν*, *σέφ'κιν γαμπρός*.

⁴ Βλ. Μπουντιώνας, ὁ. π. 46 *νι παίρνω*, *νι φέρνω* (= *τηνε*), ἀλλὰ: *οἰήκουσέ'ν*, *κοίταξέ'ν*, *τσάκοσέ'ν* (= *την*).

⁵ Μπουντιώνας, ὁ. π. 46.

δείχνουνε, κάμνουνε, κλπ.). Πρέπει ἀκόμα νὰ προσέξουμε ὅτι ὁ φθόγγος αὐτὸς ἐμφανίζεται στὴν προκλιτικὴ κι' ὄχι στὴν ἐγκλιτικὴ θέση (ὡς πρὸς τὸ ρῆμα), καὶ μπροστὰ σὲ ὅλα τὰ σύμφωνα ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄηχα στιγμιαῖα (κ, π, τ, ξ, ψ, τσ). Αὐτὸ τὸ γεγονός καθὼς καὶ ἡ σύνταξη τῶν ἀδύνατων τύπων τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν (βλ. § 30) διαφωτίζουν καλύτερα τὴν κατανόηση τοῦ φαινομένου. Οἱ τύποι αὗτοι κανονικὰ προτάσσονται στὸ ρῆμα σὲ ὅλες τὶς ἐγκλίσεις, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προστακτικὴ, ὅπου ἐπιτάσσονται (ὅπως καὶ στὴ νεοελληνικὴ κοινὴ): *μὶ φουνάεις, νὰ τοὺν φουνάξῃς, ἀλλὰ φώναξέ με, φώναξέ τουν*. Ἐξάλλου τὸ συμφωνικὸ σύμπλεγμα *τ'ν* (την) ἀπλουστεύτηκε σὲ *᾽ν* ἀπὸ τὴ συνεκφώνηση μὲ προηγούμενο σύμφωνο, σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῶν βόρειων ιδιωμάτων (πέφτουν > πέφτ'ν > πέφ'ν, αὐτοὶ > αὐτ'νοὶ > ἀφ'νοί, κλπ.).¹ Τὸ *᾽ν* λοιπὸν δὲν δυσκολεύεται νὰ διατηρηθῇ ὕστερ' ἀπὸ τὸ ρῆμα, ἀφοῦ τὸ ρῆμα τελειώνει συνήθως σὲ φωνῆεν στὴν προστακτικὴ καὶ σὲ ἀρκετοὺς ἄλλους τύπους. Στὴν προκλιτικὴ θέσιν ὅμως, ὕστερ' ἀπὸ τὸ *᾽ν* δὲν ἀκολουθεῖ πάντα φωνῆεν, ἀφοῦ οὔτε ὅλα τὰ ρήματα ἀρχίζουν ἀπὸ φωνῆεν οὔτε κι' ὑπάρχουν πάντα τύποι μὲ αὔξησιν, μιὰ ποὺ κι' αὐτὴ δὲν εἶναι ζωντανή. Γι' αὐτό, ὅσες φορὲς ἡ προκλιτικὴ ἀντωνυμία ἀκολουθιέται ἀπὸ ρηματικὸ τύπο, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ φωνῆεν, δὲν ἀκούεται φυσικὰ τὸ εὐφωνικὸ στοιχεῖο *ι* (*᾽νι*), ἀλλὰ μόνο τὸ *᾽ν*: *θα'ν ἀκούσου, ᾽ν εἶδι*, κλπ. Ὅσες φορὲς ὅμως ὁ ρηματικὸς τύπος ἀρχίζει ἀπὸ σύμφωνο, τότε παρουσιάζεται τὸ πρόβλημα τῆς διατήρησής του. Ἐτσι, ἂν μὲν ἀκολουθοῦν σύμφωνα ἄηχα στιγμιαῖα (κ, π, τ, ξ, ψ, τσ), ποὺ ξέρουμε ὅτι ὄχι μόνο δὲν συντελοῦν στὴν κώφωση τοῦ *-ν*, ἀλλὰ καὶ ἡχαιοποιοῦνται τὰ ἴδια ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν του, τότε τὸ *᾽ν* διατηριέται σύμφωνα μὲ τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς Νέας Ἑλληνικῆς: *νὰ ᾽μ βάρης, νὰ ᾽ν ἀρουμάξης, νὰ ᾽γ γρατήης*. Ἄν ὅμως ἀκολουθοῦν συνεχῇ σύμφωνα, ποὺ ξέρουμε ὅτι τὸ ἀφομοιώνουν, τότε τὸ ἰδίωμα, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἀπώλεια ἐνὸς στοιχείου χρήσιμου γιὰ τὴ σαφήνεια τοῦ λόγου, καταφεύγει σ' αὐτὸ τὸ διαβιβαστικὸ εὐφωνικὸ στοιχεῖο *ι*, ποὺ μπορεῖ νὰ ὀφείλῃ τὴν ἀρχὴν του στὴν αὔξησιν: *᾽νι φώναξα, νὰ ᾽νι φουνάξῃς, ᾽νι χόρι-ψα, νὰ ᾽νι χουρέψῃς*, κλπ.

11. Οὐρανικὸ γ.

Τὸ οὐρανικὸ γ (*γ+ε, ι*) στὴν ἀρχὴ τῶν λέξεων, ὅταν ἀκολουθιέται ἀπὸ φωνῆεν, καὶ στὸ μέσο τῶν λέξεων, ὅταν εἶναι μεσοφωνήεντο, χάνει τὸν συμφωνικὸν του χαρακτῆρα καὶ φτάνει ἴσαμε τὸ σημεῖο τῆς κώφωσης. Οἱ περιπτώσεις εἶναι οἱ ἑξῆς:

α) Ἄν ὕστερ' ἀπὸ τὸ γχ (*j*) ἀκολουθῇ φωνῆεν μεγαλύτερου ἀνοίγμα-

¹ Βλ. Ἄ. Ἀ. Παπαδόπουλο, Γραμμ. 44.

τος (α, ο, ου), τότε ἡ συμφωνική - ἡμιφωνική προφορὰ περιορίζεται σὲ μιὰ φωνηεντική ἡμιφωνική ἄρθρωση: γύφτος > γχούφτους > χούφτους, Γχώρηγς > χώρ'ς, Γχάννης > χάν'τς, λόγχα > λό'χ'α, λογχῶν - λογχῶν > λουχοῦν τοῦ λουχοῦ (καὶ Γρεβ.).

β) Ἄν ὅμως ἀκολουθῇ φωνῆεν μικρότερου ἀνοίγματος (ε, ι), τότε καὶ τὸ ἡμιφωνικὸ αὐτὸ φωνηεντικὸ στειχεῖο χάνεται δλότελα: γίδα > ἰδα, αὐτοὶ γιέ μου τὰ φτειάσαν > αὐτοὶ 'έμ'τὰ φκειάσαν, τί γιέ μου; > τσί'έμ', γελῶ > ιλῶ, γυρεύω > υρεῦον, γυρνῶ > υρνῶ, γύρω - γύρω > ὕρου - ὕρου, κλωθογυρνῶ > κλουθουυρνῶ, γελάδα > ιλάδα, καλὰ γεράματα > καλὰ ιράματα, κατασταλαγὴ > κασταλαή, μαγειρεύω > μαερεύον, τραγίσιος > τραϊτσους, τὸ τραγὶ > τραϊ, χαραγὴ > χαραή.¹

12. Ἡχηροποίηση ἀηχων συμφώνων.

Αὐτὴ πραγματοποιεῖται ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ τελικοῦ -ν στὰ ἀρχικὰ κ, π, τ, ἣ ἀπὸ τὴ γειτονιὰ ἡχηρῶν συμφώνων ὥστερ' ἀπὸ τὴν ἀποβολὴ τοῦ ι, ου: κουβ'ς > γ'βάς, κόλιαβος > γόλιαβους, (γόλιους, θηλ. γόλια, τοῦ γουλιαρίδ' Γρεβ.), κουβάρι > γ'βάρ',² ταγαρτσίκια > δραγατσίκια (δερμάτινος σάκκος τῶν βοσκῶν) δραγάτης > δραγάτ'ς. Στὸ τελευταῖο παράδειγμα - ἂν δὲν ὑπάρχῃ καμμιά ἄλλη εὐλογοφανέστερη ἐξήγηση - ἕνας ἐνδιάμεσος τύπος τραγάτης εἶναι ἀναγκαῖος (πραγματικὰ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὰ Γρεβενά).

Στὰ βλάχικα λέγεται δραγάτου καὶ dragátου (βλ. Νικολαΐδης, δ. π. 382 στή λ. τραγάτου). Ἡ τροπὴ δρ > τρ μορφοῦσε νὰ πραγματοποιηθῇ καὶ μέσα στὴ νομολογία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας (βλ. Mayser, Grammatik der griech. Papyri² 1, 176). Ὅπωςδὴποτε, ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι τὰ βλάχικα ἰδιώματα τρέπουν τὸ ἡχηρὸ διαρκὲς σὲ ἡχηρὸ ἀκαριαῖο, δηλ. τρέπουν τὰ σύμφωνα β, (γ, δ) σὲ b, (g, d) (τὰ παραδείγματα εἶναι μόνο γιὰ τὸ β): veteranus > μιτάρνον, vox - vocem > μποάσε, nervex - icem > μιριμπέκου, visica > μισίκα (βλ. Νικολαΐδης, δ. π. σ. 322, 323). Τὴν ἰδίαν φωνητικὴ ἐξήγηση προφανῶς πρέπει νὰ δώσουμε καὶ στὸ ἐπώνυμο Μπελντάρης, ποὺ ἀναφέραμε ἥδη (βλ. σ. 268 σημ. 4), καθὼς καὶ στὸ τοπων. Ντοϊράνη ποὺ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ ἀρχαῖο Δόβηρος (ρωμ. Tauriana). Ὑπάρχουν πολλὲς πιθανότητες τὸ φαινόμενο νὰ μορφεῖ ν' ἀναχθῇ στὴν ἀρχαία ἐποχὴ.

13. Μετάθεση ρ.

Ὅστερ' ἀπὸ ἀποβολὴ ου, ι ἢ ἄσχετ' ἀπ' αὐτὴν: κίτρινος - κιτρι-

¹ Βλ. Μπουντωνά, δ. π. 27. Σπανδωνίδης, δ. π. 117 διασκεδάζουν ὡς τὴ χαράη. Ἄ. Ἀ. Παπαδόπουλο, Γραμμ. 32. Καὶ στὰ Γρεβενά τὸ φαινόμενο ἐμφανίζεται μὲ τὸν ἴδιον τρόπο.

² Βλ. Ἄ. Ἀ. Παπαδόπουλο, Γραμμ. 45 γκβαλῶ γκβᾶς (Βελβ., Σάμ.), γκβάρ, γκδούν' Ἡπ. Μακ.

νίζω - κιτρινίσα > κίτριονους - κιτρίον'σα,¹ κραμβολάχανο > καρβουλάχανου,² (γαρβουλάχανου Γρεβ.). στέργω > στρέγον.

14. Ἀμοιβαία μετάθεση συμφώνων.

Ἀμύγδαλα > μύδαλα, (καὶ Γρεβ.) καὶ μύργαλα (ἀπὸ ἀνομοίωση), τὰ ἐπίκουπα > τὰ'πίκ'πα³ > τὰ'πίπ'κα.

15. Ἀνομοίωση.

Ἀνομοιωτικὰ φαινόμενα παρατηροῦνται σὲ ὅλα τὰ δυσκολοιτροφόρετα συμφωνικὰ συμπλέγματα, ποὺ δημιουργοῦνται ὥστερ' ἀπὸ τὴν ἀποβολὴ τοῦ ου καὶ τοῦ ι. Στὸ Σιατιστινὸ ἰδίωμα οἱ συνηθέστερες ἀνομοιωτικὲς ἀπλουστεύσεις πολυσυμφωνικῶν συμπλεγμάτων εἶναι :

σικ > σκ : βιαστικός > βιαστ'κός > βιασ'κός, νηστικός > νησ'κός, χτενίστηκα > χτεινίδ'κα, θερίστηκαν > θιρίδ'καν.

φτιν > φν : χάφτουν > χάφ'ν, πέφτουν > πέφ'ν.

φτι > φκ : νίφτηκα > νίφ'κα, ἀλείφτηκα > ἀλείφ'κα.

σtl > σl : στείλιάρι > σ'λάρ'.⁴

χtl > χl : δάχτυλο > δάχ'λου.⁵

Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις τὰ συμφωνικὰ συμπλέγματα, ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τρία σύμφωνα, ἔχουν στὸ μέσο ἓνα τ τὸ ὁποῖο φεύγει.

Ἀνομοίωση σὲ συνεχόμενες συλλαβὲς ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ὁμοίου συμφώνου ἢ, ὅπωςδὴποτε, συμφώνου, ποὺ ἀνήκει στὴν ἴδια ἀριθρωτικὴ σειρὰ, ἔχουμε :

α) ἀποβολὴ συλλαβῆς ἀπὸ ἀνομοίωση : κατασταλαγή⁶ > κασταλαή.

β) ἀποβολὴ συμφώνου ἀπὸ ἀνομοίωση : (συνηθέστερη στὶς συναντήσεις σ + σ) : ἐπιλαλῶ > πιαλῶ, συσσεισμός⁷ > σνεισμός, πεντακόσιες > πινδακόις, τριακόσιες > τριακόις, νὰ λύσης > νὰ λύης, νὰ πιάσης > νὰ πιάης, νὰ κουβαλήσης > νὰ κουβαλήης, νὰ χωρίσης > νὰ χωρίης,⁸ (ἀλλὰ

¹ Βλ. Μπουντώννα, δ. π. 12 *κιτρινίζου*. Τζάρετζανο, Θεσσαλ. 74.

² Βλ. Μπουντώννα, δ. π. 34 *καρβολάχανου*. Ἀρμυραντινός, Ἑπειρ. Γλώσσ. 51 *κομρολάχανο*.

³ Βλ. Σούλη, Ἑπειρ. Χρ. 1 (1926) 321 τ' *ἀπίκπ'α*.

⁴ Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, δ. π. 27.

⁵ Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, δ. π. 44.

⁶ Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, δ. π. 113.

⁷ Ἡ λ. συναντιέται στὴν Κοινὴ (Πλ. 3 Βασ. 19, 12. 4 Βασ. 2, 1) καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ εἶναι ἀρχαιοδιαλεκτικὴ (μακεδονική;)

⁸ Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, Γραμμ. 25 - 26. Λεξικογρ. Ἀρχ. 6 (1929) 136 (Χαλκιδικ.). Τζάρετζανο, Περὶ τῆς συγχρόνου Θεσσαλικ. διαλέκτου σ. 19.

ἐχώρισες > *χώρισις, κουβάλλ'ταις, ἔλ'ταις*, κλπ.). Ὁ Pernot¹ ἔχει ἀποδείξει ὅτι ἡ πραγματοποίηση τῆς ἀνομοίωσης στοὺς τύπους *νὰ χουρί'ης*, κλπ., κι' ἡ μὴ πραγματοποίησή της στοὺς τύπους *ἐχώρισες* > *χώρισις*, κλπ., ὀφείλεται στὴ γειτονιὰ τοῦ τόνου: στὴν πρώτη περίπτωση ὁ τόνος βρίσκεται στὴν παραλήγουσα, δηλ. ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὸ πρῶτό σ, ἐνῶ στὴ δευτέρα περίπτωση βρίσκεται στὴν πρόπαραλήγουσα, δηλ. μακρυνὰ ἀπὸ τὸ πρῶτο σ, καὶ γι' οὗτο δὲν πραγματοποιεῖται ἡ ἀνομοίωση. Τὸ φαινόμενο μὲ τοὺς ἴδιους νόμους ἰσχύει καὶ στὰ Γρεβνά, ἐμφανίζει δὲ διάφορες ποικιλίες στὰ βόρεια ἰδιώματα.²

16. Κῶφωση (;) (ἀνομοίωση;) χ

Στοιχειὸ > στ'χειὸ Γρεβ. > *στοιὸ*, ψηφίζω > *ἄψ'χῶ* - *ἀψηήσα*,³ ἀστο-
χῶ > *ἀστόησα*.

17. Τονικὲς μεταβολές.

Πτεινὸς > *πέτ'ονος*, δεξιὸς > *δέξους*, ζερβὸς > *ζέρβους*,⁴ παν-
τοῖος (;), πάμποιος (;) > *πάνδξους*,⁵ *μόναχους*, *στορόγγυλους*⁶ (καὶ Γρεβ.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τ Υ Π Ι Κ Ο

18. Ὁ πληθυντικός.

α) Ἡ ἀναλογικὴ ἐπίδραση τῆς ὀνομαστικῆς τοῦ πληθ. ἐπάνω στὴν αἰτιατική, ποὺ παρατηρεῖται ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, καθὼς εἶναι γνωστό, ἐποχὴ τῆς γλώσσας μας καὶ συνεχίζεται ἴσαμε τὶς μέρες μας,⁷ ἐπεκτάθηκε

¹ Βλ. Pernot, La dissimilation du σ intervocalique dans les dialectes néo-grecs. Paris. 1905 σ. 3.

² Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, ὁ. π. 25.

³ Ἀ. Τζάρτζανο, Θεσσαλ. 18. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, Γραμμ. 31, 35 *μοναχὰ* > *μαναὰ*, *ἐξάσα* > *ξέασα*, *τὰ χωριάφια* > *τὰ οὐράφια*, (Κομοτ. Ξάνθ.). Λεξικογρ. Ἀρχ. 6 (1923) 135· 6 *ἀστέσσα*, *ἐῖς* (= *ἐχεις*), *βέῖς* (βήχεις), *βοῖς* (βρέχεις).

⁴ Βλ. Στεργιόπουλο, Ἑπειρ. Χρ. 7 (1939) 210.

⁵ Πάντοτε στὴ φράση «ὁ πάντζιος, ὁ ράντζιος», παράλληλη τῆς «οὐ ποῖσους, οὐ δέξους». Ἡ λ. *ράντζους* πρέπει νὰ σχετισθῇ, νομίζω, μὲ τὸν ἀόρ. *ἔρρανα* τοῦ *ραίνω* (πβλ. *ἔραμα* κι' *ἔρρανα* καὶ τὸν μέλλοντα *θα κάμω καὶ θὰ ράνω*). Γιὰ τὸν σχηματισμὸ αὐτὸν βλ. Χατζιδάκη, ΜΝΕ 1, 619.2, 120. Ἀνδριώτ. Ἀθηνά 61, 43-44. Τσοπανάκη, Ἑπειρ. Φιλολ. Σχ. Πανεπ. Θεσσ. 6, 256, 280.

⁶ Γιὰ τὶς τονικὲς μεταβολές στὰ ρήματα βλ. 288 συν.

⁷ Βλ. Χατζιδάκη, ΜΝΕ 2, 23, 28. Γεν. Γλῶσσ. 87. Ἀκ. Ἀν. 2, 8. 85. Einleitung 29.

στό Σιατιστινὸ ἰδίωμα (καὶ στὴν περιοχὴ Γρεβ.) καὶ στὴν τελευταία τάξη ὀνομάτων, τῶν ἄρσ. σὲ—ος (γεν.—ου), τὰ ὁποῖα ἐπιμένουν ἀκόμα στὴ νεοελληνικῇ Κοινῇ νὰ διατηροῦν τοὺς ἀρχαίους διαφοροποιημένους τύπους : οἱ ἄνθρωποι—τούς ἄνθρώπους. Ἡ ἐνοποίηση ἔχει πραγματοποιηθῇ σὲ ἀρκετὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα—κυρίως στὰ βόρεια—καὶ σὲ μερικὰ μικροασιατικά τῆς αἰγαιακῆς περιοχῆς.¹ Ἔτσι ἔχουμε : οὐ λύκος—οἱ λύκ'—τ'ς λύκ', οὐ καλόϊρους—οἱ καλονέρ'—τ'ς καλονέρ', οὐ ἀνθρουπους—οἱ ἀνθρῶπ'—τ'ς ἀνθρῶπ', κλπ.

β) Συνηθίζεται ὁ περιληπτικὸς πληθ. τῶν οἰκογενειακῶν κ' ἐπαγγελματικῶν κυρίως ὀνομάτων : οὐ Κακάλ'τς—οἱ Κακαλαῖοι, οὐ Μάλαμας—οἱ Μαλαμαῖοι, οὐ δραγάτ'ς—οἱ δραγατσαῖοι, οὐ νουμάρχ'ς—οἱ νουμαρχαῖοι, οὐ νοικουκύρ'ς—οἱ ν'κουκυραῖοι, οὐ τῶυβάνους—οἱ τῶυβαναῖοι καὶ τῶυβαναράοι, (καμμιά φορὰ καί : οὐ δάσκαλους—οἱ δασκαλαῖοι).²

γ) Ἀντίθετα πρὸς τὸ νεοελληνικὸ κλιτικὸ σύστημα ὁ πληθ. τῆς λ. ἢ μαῖμοῦ κάμνει οἱ μαῖμές (καὶ στὰ Γρεβ.).

δ) Τὸ Σιατιστινὸ ἰδίωμα κ' ὅλη γενικὰ ἡ περιοχὴ τῆς Δ. Μακεδονίας (Γρεβενά, Τσοτύλι, Κοζάνη, κλπ.) εὐνοεῖ ἕναν μεταπλασμό, ποὺ μᾶς δίνει ἀπὸ ἐνικὸ ἀριθμὸ ἀρσενικοῦ ἢ θηλυκοῦ γένους ἕναν πληθυντικὸ οὐδετέρου σὲ—ια, κ' ἔτσι ἔχουμε ἀρκετὰ διπλόκλιτα οὐσιαστικά. Ὁ μεταπλασμὸς αὐτὸς εὐνοεῖται ἰδιαίτερα στ' ἀνισοσύλλαβα ἀρσενικά, ποὺ στὴ νεοελληνικῇ Κοινῇ ἔχουν τὴν ὀνομ. τοῦ ἐν. σὲ—ς καὶ τοῦ πληθ. σὲ—δες :

Ἀρσενικά : οὐ κιφτσές—τὰ κιφτσέδια, οὐ κουραβιές—τὰ κουραβιέδια, οὐ λέλικας—τὰ λιλέκια, οὐ μπαχτσές—τὰ μπαχτσέδια, οὐ σαρμάς—τὰ σαρμάδια, οὐ τσινικές—τὰ τσινικέδια. Ἀλλὰ καὶ οὐ μέρουντας—τὰ ιρόντζια (καί : οἱ μέρ' καί : ιρόντζ'), οὐ λόγους—τὰ λόδια, οὐ μύθους—τὰ μύθια, οὐ δζέπ'ς—τὰ δζέπια, οὐ τσοίχους—τὰ τσοίχια.

Θηλυκά : ἡ ἀρνίθα—οἱ ἀρνίθις καὶ τ'ἀρνίθια, ἡ γαλότσα—τὰ γαλότσια, ἡ ἱλάδα (γελάδα)—τὰ ἱλάδια, ἡ παντόφλα—τὰ παντόφλια³ (ἡ κουδόρα—τὰ κουδόρια Γρεβ. = κοφίνια).

ε) Συμφυρμὸς μὲ τὸν πληθ. ἄρ. ἄλλου ὀνόματος χωρὶς ἀλλαγὴ τοῦ γένους : τοῦ δάχ'λцу (δάχτυλο) (—τὰ δάχ'λα Γρεβ.)—δαχ'λῖδια (καί : τὸ δαχ'λίδ'—τὰ δαχ'λῖδια=τὸ δακτυλίδι, κοινό).

ζ) Διαιτήρηση τῆς ἴδιας κλιτικῆς κατηγορίας μὲ ἀλλαγὴ ὅμως

¹ Βλ. Hatzidakis, Binleit. 23. MNE. 2, 23 28. Σύντ. Ἱστορ. 92·93. Μπουντώννα, Βελβ. 42. Ψάλτη, Θρακ. 65. Σπανδωνίδη, Μελέν. 78 στ. 1 «γιατ' ἔχει Τοῦρκοι ἀνύπαντροι καὶ Φράγκοι παλληκάρια».

² Βλ. Μπουντώννα, δ. π. 42. (Καὶ στὰ Γρεβ.)

³ Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, Γραμμ. 59 (Αἰτωλ.. Ἡπ., Β. Εὐβ. Σάμο).

τοῦ γένους σὺν πληθ. : ὁ παρὰς - οἱ παράδες θηλ. «κέρδισε πολλές παράδες».¹

η) Μετάστασις σὲ ἄλλο γένος : (ῆ) φανέλλα - (τά) φανέλλα - τὸν φανέλλου, ῆ πλίτη - ὅ πλάτ'ς,² ῆ τζέπη - οὗ δζ' - 'ς.

19. Ἐπίθετα.

α) Οὗ ζρὺς - ῆ ἀρά - τοῦ ζρῦ, ὅ ὀπλῆς - ῆ ἀπλῆ - τοῦ ἀπλῶ (τοῦ ἀπλῶ πιάτου), οὗ βαρὺς - ῆ βαριά - τοῦ βαρὺ,³ κλπ.

β) Παραθετικὰ.

Συχνὴ εἶναι ἡ μονολεκτικὴ ἐκφορὰ τοῦ συγκριτικοῦ μὲ τὴν κατάληξη - τέρους > τῖρους : γλυκὸς - γλυκότερους καλὸς - καλύτους, πικρὸς - πικρότερους, πουλὺς - πλιότερους, τρανὸς - τρανύτερους, (καὶ Γρεβ.).⁴

Γιὰ τὸ ὑπερθετικὸν χρησιμοποιοῦν μόνο περίφρασις : οὗ πιὸ πικρός, πουλὺ πικρός, ντὶπ πικρός.

20. Ἀντωνυμίες.

α) Προσωπικῆς. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἀδύνατοι (ἐγκλιτικοί, προκλιτικοί) τύποι τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας β. προσ. : τος - τοι (αὐτοὶ εἶναι κοινοὶ καὶ στὰ ιδιώματα καὶ στὴ νεοελλ. Κοινὴ : νά-τος, νά-τοι, νά-την, νά-τες, νά-το, νά-τα), κυρίως ὁ πληθ. τοῦ οὐδετέρου τα σὲ ἰδιαίτερες χρήσεις ἀσυνήθιστες στὴ νεοελλ. Κοινὴ (στὴ θέσῃ γενικῆς ἢ μὲ τὴ σημασία κτητικῆς ἀντων.) : ἤρταν μουνάχα τα, οδμίλ'τα (δμίλησι) μαζί τα (προσωπ.), χάρ'καν τὰ παιδιὰ ποὺ ἤρτι οὐ πατῆρας τα, ἔφαγαν τοὺ ψουμί τα, ἔκλαιαν τὴ μίνα τα, φοροῦν τὰ παπούτσια τα (κτητ.). Ἡ χρῆσις εἶναι ἡ ἴδια καὶ στὰ Γρεβνὰ.

Μιὰ τέτοια χρῆσις τοῦ τύπου αὐτοῦ τὴ συναντοῦμε μιὰ φορὰ, ὅσο ξέρω, στὴ Γραμματικὴ τοῦ S. Portius.⁵ Ὁ Χατζιδάκης,⁶ σχολιάζοντάς τον τὸν θεώρησε ἀνύπαρκτο.

β) Ἐρωτηματικῆς : Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς κοινὲς ποιὸς - ὅ - ό, τί >

¹ Βλ. Τσοπανάκη, Ἐπετ. Φιλολ. Σχ. Πανεπ. Θεσσαλον. 6 σ. 256.

² Βλ. Σούλη, Ἠπειρ. Χρον. 1 (1926) 189 μὲ μιὰ πλάκα σὺν πλάτ'.

³ Βλ. Ἀ. Α. Παπαδόπουλο, Λεξικογρ. Ἀρχ. 6 (1923) 139 στραβιά, τρυφεριά, (Χαλκιδικῇ). Σούλη, Ἠπειρ. Χρ. 1 (1926) 186 μικρὸ πουλὶ φαμακρὸ.

⁴ Βλ. Σπανδωνίδη, Μελεν. 144 «μικρότερους, τρανύτερους, γιουματότερους, καλύτους. Ἡ κατάληξις - όταους εἶναι σπανία».

⁵ Βλ. Ducange, Gloss. σ. XXVII (ἀπατόιον - ἀπατάτα) S. Portius-Meyer-Lübke, Grammatica linguae gr. vulgaris 1889 σ. 173 (ἡ παραπομπὴ ἀπὸ τοῦ Χατζιδάκη, MNE. 2, 477).

⁶ Βλ. Χατζηδάκη, MNE. 2, 477 «ἀπατάτα ὡς πληθ. τοῦ ἀπατόιου» (τὸ κείμενον τῆς Γραμμ. σὺν πρόλογον τοῦ Ducange, σ. XXVII ἔχει ἀπατόιον), «εἶναι ἄγνωστον εἰς ἐμὲ νομίζω δὲ ὅτι οὐδὲ δύναται νὰ λεχθῇ ἀντὶ ἀπατά των».

τοί, σώζεται ἀκόμα ἡ πόταπος - πόταπη - ου μὲ τὴ σημασίαι τοῦ ποῖός τις, δποῖός τις, ὅπως καὶ στήν ἐποχὴ τῆς Κοινῆς.¹ Μὲ τὴν ἴδια σημασία σώζεται καὶ σὲ ἄλλα νεοελληνικὰ ἰδιώματα, «πόταπου φουστάν» πῆρις, μάρ';» (μωρή, τί εἶδους φουστάνι πῆρες; ποιοῦ χρώματος;) Ἡοῦθι οὐ καινούργιους δεσποτί'ς. Πόταπους εἶνι μάρ'; (πῶς περίπου, ποιά ἐμφάνιση ἔχει;).

γ) Δειχτικέες. Οἱ δειχτικέες ἀντων., αὐτός, λκείνους, τόσους, ἐνισχύονται μὲ τὸ ἐπιτακτικὸν γιὰ, πού ἐπαναλαμβάνεται καὶ δυὸ φορές, ὅταν ἔχουμε ἔμφαση: αὐτός, αὐτός-γιά, αὐτός γιά-γιά, λκείνους, λκείνους-γιά, λκείνους γιά-γιά, τόσους, τόσους-γιά, τόσους γιά-γιά.³

Ἡ κλίση τους εἶναι ἡ ἑξῆς: αὐτός - αὐτοῦ - αὐτό, ἀφ'νοῦ - ἀφ'νῆς - ἀφ'νοῦ, αἰτ. αὐτόν - αὐτὴν - αὐτό. Πληθ. αὐτοὶ - αὐτὲς - αὐτά. Γεν. ἀφ'νῶν, αἰτ. αὐτοὺς - αὐτὰς - αὐτά. Ἰκείνους - λκείν' - λκείνου, γεν. λκείν', λκείν'ς, λκείν', αἰτ. λκείνουν - ν'ν - νου. Πληθ. λκείν' - λκείνις - λκείνα, αἰτ. λκείν'ς - νις - να.

δ) Ὁριστικέες. κανένας, -καμιὰ - κανένα, καγκάνας (-καγκαμία - καγκάένα) (<κᾶν - κανένας).⁴

21. Ἐπιρρήματα.

Χτὸς (χθὲς > χτές), πόθεν (πόθεν ἔρχισαι, πόθεν τὰ πῆρις, πόθεν τοὺν ξέρ'ς),⁵ οὔδι, οὔτι, οὔτι (ᾧδε), πού ἐνισχύεται μὲ τὸ τροπικὸν εἶται: οὔδι εἶται = εἶσι ἀκριβῶς, ἢ μὲ τὸ τοπικὸν αὐτοῦ: οὔδι αὐτοῦ (οὔδ' αὐτοῦ Γρεβ.) = ἐδῶ, ἐδῶ ἀκριβῶς. Παρατηροῦμε δηλ. ὅτι τὸ ἐπίρρ. δὲν εἶναι ποτὲ ἀτλὸ κί' ἢ σημασίαι του καθορίζεται ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐπίρρημα, πού τὸ συνοδεύει.⁶ ταπί'κα (τὰ ἐπίκουπαι) = μπρούμουτα,⁷ θάρουμ' = ἴσω.⁸

¹ Βλ. Preisigke, Wört. der gr. Papyri 2, 346. (Ox. 1678, 16. 3. αἰ. μ. Χ.) ΚΔ. Μαρκ. 13, 1. Λουκ. 1, 29, 7, 3. Ματθ. 8, 27.

² Στὰ ροδ. ἰδ. σώζεται μὲ τὴν ἴδια σημασίαι. Στοῦ Ψάλτη, Θρημ. 198 τὸν ἴδιο τύπο τὸν βρίσκουμε μεταφρασμένο: «εὐτελής, ποταπός». Ὑποψιάζομαι πῶς ὑπάρχει κάποιον λάθος.

³ Βλ. Ἄ. Παπαδόπουλο, Γραμμ. 79.

⁴ Βλ. Ἀραβαντινός, Ἡπειρ. Γλ. 41

⁵ Καὶ στὰ Γρεβ. Μὲ τὸν τύπο πόθεν, στή Χάλκη Δωδεκαν. Βλ. Τσοπανάκη, Τὸ ἰδιῶμα τῆς Χάλκης, Ρόδος 1949, σ. 54.

⁶ Βλ. Σταματέλλο, Λευκάδ. 385 ὅπου ἀναφέρεται ἕνας τύπος ἐγ:δέτοι καὶ ἐδεδέτοι = οὔτω πῶς, πού τὸν παγάγει ἀπὸ τὸ «ἐγ' ἐδ'» (;) καὶ τοῦ τροπικοῦ εἶται «γι' αὐτὸ ὑποθέτω πῶς πρέπει νὰ διαβαστῇ ἐγ:δέτοι, ἐδεδέτοι». Νομίζω πάντως πῶς ἡ συσχέτιση τοῦ οὔδι (ᾧδε) μὲ τὸ ἐγ:δ', ἐδεδ', εἶναι προφανής. Γιὰ διαλεκτικὰς σημασίες τοῦ ᾧδε στήν ἀρχαία ἐποχὴ βλ. Bechtel, Griech. Dial. III (Ionische Dial.) 23.

⁷ Βλ. Dawkins, Ἀφίερ, εἰς Χατζιδ. 49 κούπα Φάρασ., Σιλ., πρόκουπα Κύπρ. (ἀπόκουπα Μαχ.), ἐπίκουπα Κρήτ., (κούπα στή Ρόδ. «γύρισε κ.» ἀντίθετο τοῦ ἀνάσκελλα, ἀλλὰ «τὸ ζὸν ἔλπεσε μπρούμουτα» = ἔλπεσε μὲ τὰ μούτρα μπροστά, καὶ ρ. μπρουμουτίζω).

⁸ Βλ. Μπουντιώνα, ὁ. π. 49.

22. Ἐπιφωνήματα.

Ἐπὶ τῇ «ἀηλί σὶ μένα», «ἀηλί στοῦμ βαντζιχούμενο τῆς γειτουριάς τοῦ δείπνου» (- σιτῆς γειτουριάς τοῦ γιόμα Γρεβ.).¹

23. Ρήματα.

Οἱ σημαντικότερες ἰδιορρυθμίες στὴν κλίση τῶν ρημάτων εἶναι οἱ ἑξῆς: α) ἄ ν α λ ο γ ι κ ῆ ἔ ξ ο μ ο ί ω σ η σὲ ἄ τοῦ τελευταίου φωνήεντος τῶν καταλήξεων τοῦ παθητ. παρατατικοῦ: *ἐρχομαν· ἐρχουσαν· ἐρχουνταν· ἱρχόμασταν· ἱρχόσταν· ἐρχουνταν*. Ἰλιούμαν (γελιόμουν) - *ἱλιούσαν· ἱλιούνταν· ἱλιούμασταν· ἱλιούσταν· ἱλιούνταν*. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἔχει βέβαια μεγάλη διάδοση καὶ ἀρκετὲς ἰδιορρυθμίες στὰ Βόρεια ἰδιώματα.²

β) Ἀ π ὸ ἔ ν ε σ τ ῶ τ α σὲ - αῖνω, - ἐνω σχηματίζεται σὲ μερικὰ ρήματα παρατατικὸς σὲ - ισκα: *μαθαίνου· μάθνισκα, (ἀπο)μένου· ἔμνισκα (ἀπόμνισκα), παθαίνου· πάθνισκα, πιθαίνου· πέθνισκα*. Εἶναι φανερὸ πῶς ὁ σχηματισμὸς αὐτὸς ξεκίνησε ἀπὸ τὰ ρήματα τοῦ τύπου *ἀποθνήσκω· ἀπέθνησκον· ἀπέθανον*. Ἔτσι ἀπὸ τῆ μιᾶς μεριᾶ πολλοὶ ἐνεστώτες μετασχηματίσθησαν σὲ - σκω στὰ διάφορα νεοελλ. ἰδιώματα: *μνίσκω, γνίσκομαι, λούσκομαι, χτίσκομαι* κλπ.,³ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐνεστώτες σὲ - σκω μετασχηματίσθησαν σύμφωνα μὲ τὸ θέμα τοῦ ἀορίστου: *ἀπέθανον· πεθαίνω*. Οἱ σιατιστινοὶ τύποι προσφέρουν μίαν ἐνδιάμεση κατὰστασι, ὅπου δὲν σώζεται τὸ ἐνεστωτικὸν θέμα σὲ - σκω, σώζεται ὅμως ὁ παρατατικὸς, σύμφωνα μὲ τὸ ὑποθετικὸν σχῆμα: *ἀποθνήσκω· ἀπέθνησκον· ἀπέθανον· πεθαίνω· πέθνησκα· πέθανα, ἔμαθον· μαθαίνω· μάθνισκα, ἔμνισκα· μένω· ἔμνισκα, ἔπαθον· παθαίνω· πάθνισκα*. Τὸ ἴδιο σχῆμα φαίνεται πῶς συνηθίζεται καὶ σὲ ἄλλα ἰδιώματα.⁴ Ἡ προϋπαρξὴ τῶν ἐνεστωτικῶν τύπων σὲ - σκω καὶ σιτῇ Σιάτιστα (*μνίσκω, παθνίσκω, κλπ.*) δὲν ἀποκλείεται

¹ «Παντεχόμενος (<*ἀπαντεχόμενος>) αὐτὸς πρὸς περιμένει. Βλ. Π ο λ ί τ η, Παροιμ. Ι, 25 «ἀηλί τὸν ἐκδεχόμενον τὸ γιόμαν ἐκ τοῦ χωρίον» (Ἀθωνικὴ συλλογή).

² Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, Γραμμ. 93-4. Κυριακίδης, Λεξικογρ. Ἀρχ. 6 (1923) 377 Κομοτ. Δὲν μπόρεσα νὰ διαπιστώσω τὴ μαρτυρίαν τοῦ Μ π ο υ ν τ ὶ ὡ ν α, (δ. π. 52) οἷ τὸ β. ἐν. πρὸς τοῦ παθ. παρατ. σχηματίζεται σὲ - ταν (*μαθγιέταν, καταργιέταν*) σιτῇ Σ.

³ Βλ. H a t z i d a k i s, Einleit. 416-17 (πολλὰ παραδ. ἀπὸ Καππαδοκ., Κύπρ., Μακεδ., Θράκη, Θεσσαλία, κ. ἄ.).

⁴ Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, Γραμμ. 89 *πλένου· ἐπλίνισκα* Ἀδρια., λέγου· ἐλέγισκα Αἶν, πιθαίνου· πέθνισκα καὶ ἐνεστ. *πιθνίσκου* Βελβ., *ἱπλύνισκα, ἱρράφτισκα* Σέρφ. . . . «Ἐν Μελενίκῳ διὰ τοῦ - ισκα σχηματίζεται ὁ παρατ. τῶν εἰς - αῖνω ρημάτων».

φυσικά, *ῥιζα*; ὡς: ἀποκλείεται κι' ὁ κανονικός σχηματισμός τοῦ παρατατικού (μαθαί ου-μάθινα). Πάντως εἶναι ἀξιοπρόσεκτο τὸ ὅτι ἔχουμε παρατατικό ἀπὸ διαφορετικὰ θέματα: *μαθαίνου-μάθνισκα, παθαίνου-πάθνισκα, κλπ.*

γ) Ἰντεροσχηματίζεται σὲ -λνω καὶ σὲ -ρνω, ὁ ἐνεστώτας τῶν ρημάτων ποὺ λήγουν σὲ -λλω (-λ)λῶ, -ρίζω: *καλῶ > ἀκαλνῶ, κολ-λῶ > ἀκολνῶ, κουβ-λῶ > κουβαλνῶ, παραγγέλλω > παραγγέλνου, στέλλω > στέλνου, στολίζω-ἐν τόλιστα- *στολῶ > στουλνῶ, γυρίζω-ὕρ'σα-υρνῶ, κλουθοῦρνῶ, καθ-ρίζω-καθάρισα-καθαρνῶ (καθερνῶ Ρόδ.), σπαράζω-ἐσπάραξα- *σπαρῶ > σπαρνῶ (=μετα)κινῶ-οὔμαι),² χαλῶ > χαλνῶ, ψάλλω > ψέλλου. Ἀλλὰ καὶ κανονικά: *ιλῶ (γελῶ), οὔμιλῶ, φιλῶ.**

δ) Τὰ ἀρχαῖα περισπώμενα, ὅσα διατηρήθηκαν, κι' ὅσα καινούρια σχηματίσθηκαν ἀναλογικά (γυρίζω-ἐγύρισα-(γ)υρνῶ, ἐνδύω-ἐξιδύσα-ντῶ, πτύω-ἐφτυσα-φτῶ, σβέννυμι-ἐσβεσα-ἐσβησα-σβῶ, στολίζω-ἐστολίστα-στουλνῶ),³ κλίνονται σύμφωνα μὲ τὰ ἀρχαῖα σὲ -άω, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἱστορικό τους θέμα: (ἀ)καλνῶ-ᾱς·ἀει·ᾱμε·ᾱτσι·νοῦν. Ντῶ-ᾱς·ἀει·ντοῦμι·νιᾱτσι·νιοῦν. Ὁ παρατατικός σὲ -οῦσα: *καλνοῦσα-σις-οῦσι-οῦσαι-οῦσαι-οῦσαν*. Στὴ μέση φωνὴ ἡ κλίση εἶναι πάλι ἐνιαία, ὑπερίσχυσε ὅμως ἡ κατηγορία τῶν ρημάτων σὲ -έω: (γελιοῦμαι) > *ιλιοῦμι-ιλιέσι-ιλιέτσι-ιλιούμιστοι-ιλιέτσι-ιλιοῦντζι* (ἐνδύομαι) > *ντζιοῦμι-ντζιέσι-ντζιέτσι-ντζιούμιστοι-ντζιέτσι-ντζιοῦντζι*. Παρατ. *ντζιούμαν-οῦσαν-οῦνταν-οῦμασαν-οῦσαν-οῦνταν*.⁴

ε) Ἡ αὖξηση ἡ ἀδυνατίσει καὶ παραλείπεται, ἔκτος φυσικά ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ τονίζεται: *φαίνουμι-φαίνουμαν-φάν'κα, κλπ., ἀλλὰ τρώγω-τρώου-ἐτρουγα-ἐφαγα, (εἰσβαίνω)-σιβαίνου-σέφ'κα (εἰσέβηκα).*⁵

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κοινὰ *εἶδα, εἶχα, εἶπα, ἤγνια, ἤξιρα, ἤβρα*, ἡ αὖξηση σὲ (εἶ-) ἤ- ἀκούεται καὶ στὸν ἀόρ. τοῦ *φέρνω-ἤφιρα* (καὶ *ἔφερα*) (καὶ στὰ Γρεβ.).

24. Ὁ τόνος.

Ὁ βασιικός τόνος διατηριέται (γ)ύρνα-ύρνασι, κράτα-κράτασι, πιάλα-πιάλασι, πιρπάτα-πιρπάτασι), ἀκόμα καὶ στίς περιπτώσεις

¹ Βλ. καὶ H a t z i d a k i s, Binleit. 416·7 *μαθαίνω-ισκα, φέρω-φέρισκα, θωρῶ-θώρισκα κλπ.* Καπαδ., Φερτάκ. κ. ᾱ.

² Βλ. Σ τ α μ α τ ἑ λ λ ο, Λευκάδα 379 *σπαρνῶ . . . «σπαρνῶναι τὸ μάτι μου».*

³ Βλ. Ἀ. Τ ζ ᾱ ρ τ ζ α ν ο, Περὶ τῆς συγχρόνου Θεσσαλικῆς διαλ. σ. 69.

⁴ Ὁ Μ π ο υ ν τ ῶ ν α ς, δ. π. 52 λέγει ὅτι ὁ παρατ. διατηρεῖ τὸ φωνῆεν ποὺ ὑπάρχει στὸν ἐνεστ. «*μαδγιέταν, καταργιέταν, . . . κοιμάταν, κατὰ τὸ γέν. προσ. τοῦ ἐνεστ.*». Βλ. παραπάνω σ. 287 σημ. 2.

⁵ Προστακτικὴ *σέβα* (ἔμπα μέσα).

ὅπου παραβιάζεται ὁ νόμος τῆς τρισυλλαβίας, ὅποτε ὁ τόνος μένει στὴν ἀντιπροπαραλήγουσα. Στὴν περίπτωση αὕτῃ ἀναπτύσσεται ἕνας δεύτερος τόνος στὴν παραλήγουσα, κι' ἔτσι διχοτομεῖται τὸ ρῆμα σὲ δύο τμήματα τροχαϊκοῦ ρυθμοῦ: ἔφαγα—ἔφα-γάμι, ἔφα-γέτσι, κáθουμι—κáθου-μέτσι, φαίνουμι—φαίνου-μέτσι, (γ)έλασι (προστ.)—(γ)έλα-σέτσι, οὐμίλησε (προστ.)—οὐμίλη-σέτσι, πιρπάτ'σι — πιρπάτη-σέτσι.

Τὸ φαινόμενο στὴν τέτοια μορφή του ἐκτείνεται σὲ ὅλη τὴ Δ. Μακεδονία (Γρεβενά, Ἐράτυρα, Τσοτύλι, Σισάνι, Κοζάνη, Βελβεντό, κ.ά.), νοτιότερα στὴν Καλαμπάκα καὶ λοιπὴ Θεσσαλία,¹ ἀλλὰ καὶ στὸν Πόντο.² Γενικότερα ὅμως ἡ παραβίαση τοῦ νόμου τῆς τρισυλλαβίας κι' ὁ τονισμός τῶν λέξεων στὴν ἀντιπροπαραλήγουσα (χωρὶς ἀναγκαστικὰ νὰ δημιουργεῖται δεύτερος τόνος),³ ἢ ἀκόμα καὶ στὴν πεμπτολήγουσα⁴ εἶναι φαινόμενο συνηθισμένο στὰ βόρεια ἰδιώματα.

Μὲ τὴ δημιουργία τοῦ δεύτερου τόνου στὴν παραλήγουσα βρισκόμαστε περίπου στὸν ἴδιο μηχανισμό τῆς ἔγκλισης τοῦ τόνου· κι' ἐκεῖ δηλ., μὲ τὸ ἀνέβασμα τοῦ τόνου στὴ λήγουσα τῆς προηγούμενης λέξης, ὅταν αὕτῃ τονίζεται στὴν προπαραλήγουσα, δημιουργεῖται ἕνας διχασμός τῆς λέξης σὲ δυὸ τμήματα τροχαϊκοῦ ρυθμοῦ (ὅταν τὸ ἐγκλιτικὸ εἶναι μονοσύλλαβο): ὁ ἄνθρωπός μας=ὁ ἄνθρω-πόσμας, ἄφησέ με=ἄφη-σέμε, κλπ. Δὲν λείπουν ὅμως καὶ ἄλλοι περίεργοι σχηματισμοί, ὅπως στὴν περίπτωση ποὺ δημιουργεῖται ἕνας ἰσχυρὸς δεύτερος τόνος στὴ λήγουσα σὲ μερικὰ βόρεια ἰδιώματα: * ἤρκουντανε> ἤρκουντα-νά,⁵ ἐνῶ ὁ βασικὸς μένει στὴν ἀντιπροπαραλήγουσα. Ἐδῶ ἡ ἐξήγηση πρέπει νὰ ζητηθῇ στὴ διατήρηση τοῦ δακτυλικοῦ ρυθμοῦ τῶν μέσων ρηματικῶν τύπων: φαίνουμι—φαίνισι—φαίνιτι, κλπ. *φαίνουμι—σιί.

25. Προστακτική.

Μερικοὶ τύποι τῆς προστακτικῆς παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Ἐχομε βέβαια καὶ τοὺς κανονικοὺς σχηματισμοὺς τοῦ ἐνεργ. ἐνεστ. καὶ ἀορ., ποὺ ἔχουν μονάχα τονικὲς διαφορὰς ἀπὸ τοὺς κοινούς: πάρι·πάριτσι, τρώι·τρώιτσι, φεύγα·φεύγατσι, (γ)ύρνα·(γ)ύρνατσι, κράτα·κράτα-

¹ Βλ. Τ ζ á ρ τ ζ α ν ο, Περὶ τῆς συγχρόνου Θεσσαλικῆς δισλέκτου σ. 21.

² Βλ. 'Α. 'Α. Παπαδόπουλο, Γραμμ. 49. Μπουν-ώνα, ὁ. π. 47· Βαλαβάνη, Ζῶντα μνημεῖα ('Αρχ. Νεωτ. Ἑλλήν. Γλώσσ. I, 207).

³ Βλ. 'Α. 'Α. Παπαδόπουλο, ὁ. π. 49. Κυριακίδη, Λεξιλογ. 'Αρχ. 6 (1923) 373 (Δ. Θράκη). Κοουκούλέ, 'Αθηνά 36, 258 (Φιλιπούπολη).

⁴ Βλ. 'Α. 'Α. Παπαδόπουλο, ὁ. π. 49.

⁵ Βλ. 'Α. 'Α. Παπαδόπουλο, ὁ. π. 49 (Σκόπελ.).

τοι, πιάλα - πιάλατοι, πιρπάτα - πιρπάτατοι. Ἄορ. (γ)έλασι - (γ)έλασέτοι, πιρπάτ'σι - πιρπάτησέτοι, τράβηξι - τράβηξέτοι.¹

Στὴν παθ. φωνὴ ὅμως οἱ μονολεκτικοὶ τύποι τοῦ ἔνεστ. εἶναι μᾶλλον σπάνιοι. Ἀκούεται δηλ. κι' ὁ κανονικὸς σχηματισμὸς τους, μὰ δὲν εἶν' εὐχρηστος σὲ ὅλα τὰ ρήματα : λούζ' - λούζιστοι, δ'κὼν' (= σηκῶνου).² Οἱ τύποι ὅμως τοῦ παθ. ἄορ. εἶναι πολὺ πιὸ εὐχρηστοι, κι' αὐτοὶ (τὸ 2. πληθ. κυρίως) παρουσιάζουν τὶς ἰδιορρυθμίες : κ'μήθ'κα - κοιμήσ' - κοιμήσας', κ'νήθηκα - κ'νήσ' - κ'νήσας', ν'κουκυρεύ'κα - ν'κουκυρέψ' - ν'κουκυρέψας', ξαπλώθ'κα - ξαπλώσ' - ξαπλώσας', ρίχ'κα - ρίξ' - ρίξας', δ'κῶθ'κα - δ'κῶσ' - δ'κῶσας', δ'μαζώχ'κα - δ'μαζώξ' - δ'μαζώξας', ταράχ'κα - ταράξ' - ταράξας', τριψ'κα - τριψ' - τριψας', χάθ'κα - χάσ' - χάσας', χτινίσι'κα - χτινίσι' - χτινίσιας'.

Τὸ φαινόμενο παρουσιάζεται καὶ στὰ Γρεβενά. Ὁ Μπουντιώνας³ κι' ὁ Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλος⁴ τὸ σημειώνουν ὡς Σιατιστινὸ, δὲν ὑπάρχουν δέ, ὅσο εἶναι δυ-ατὸ νὰ ξέρουμε τώρα, μαρτυρίες γιὰ τὴν παρουσία του σὲ ἄλλα νεοελληνικὰ ἰδιώματα. Ἐπειδὴ κι' ἡ ἐρμηνεία του δὲν φαίνεται εὐκόλη, γι' αὐτὸ θὰ προσπαθήσουμε νὰ συγκεντρώσουμε τὰ συγγενικὰ δεδωμένα, ἴσως μὲ τὴν ἀπομόνωση ἢ τὴ συσχέτισή του μὲ τ' ἄλλα νὰ προωθηθῇ ἡ κατανόησή του.

α) Στὴ Λέσβῳ καὶ στὴ Σάμῳ ἔχουμε δεύτερο ἔν. προσ. τοῦ παθ. ἔνεστ., δέρονου', κάθου', κλαίονου', πιδεύονου',⁵ ἀπ'λειόσ', γκ'βαλιόσ', κ'μόσ'.⁶ Στὶς Σέρρες τὸ 2. ἐνικ. τοῦ παθ. ἄορ. κάμνει : κ'μηθοῦσ', νιφθοῦσ', ξαπλωθοῦσ'.⁷ στὸ ἰδιῶμα τοῦ Μελενίκου : χτινιστοῦ καὶ χτινιστοῦς,⁸ στὸ Καβακλί : κοιμ'θῆσ', νιφτῆσ'.

¹ Βλ. Μ π ο υ ν τ ὶ ν ο υ, ὁ. π. 53 πούλα - π'läti, ἀκόλνα - ἀκολνᾶτι κλπ. Βελβ. «πάρτι - πάρτι, καὶ ἐπαρέτι ἀκόμη» (Σιάτ.).

² Στὸν πληθ. ἔχουμε ἀνωμαλία : δούκ'ισ' <(σῆκουτε <*σῆκατε) σύμφωνα μὲ τὸ 2. πληθ. τοῦ ἔνεργ. ἔνεστ.

³ Βλ. Μ π ο υ ν τ ὶ ν ο υ, ὁ. π. 53.

⁴ Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλος, ὁ. π. 96 «ἐν Σιατ. ὁ πληθ. σχηματίζεται εἰς -σας ἄγνωστον πῶς».

⁵ Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλος, ὁ. π. 96.

⁶ Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλος, ὁ. π. 103. Ὁ Πεταλιάς, Ἰδιωτ. Θήρ. 133 σημειώνει τὰ ἐξῆς γιὰ τὴ Θήρα : «σ προστίθεται ἔν τισι προστακτικαῖς, οἷον χαίρους, κρύβους=χαίρου, κρύβου». Οἱ τύποι αὐτοὶ πρέπει ν' ἀπυτελοῦν τὴ γέφυρα γιὰ τοὺς κρητικοὺς βλέπες, βλέπουσες. Βλ. Χατζιδάκη, Λεξικογρ. Ἀρχ. 9.193 «βλέπουσες, ὁ ἀρχ. μέσος τύπος βλέπον, ὅπως δέχον, φυλάγον, κάθου» κλπ. ἐπεξετάθη εἰς βλέπουσες, κατὰ τοὺς ἑνεργ. εἰς -σε, κάθισε, ἀλάησε κλπ.». Ἡ τελευταία αὐτὴ ἐρμηνεία δὲν φαίνεται πολὺ πιθανή. Μία πιθανότερη μπορεῖ ν' ἀναζητηθῇ μέσα στὴν ἴδια τὴ μέση φωνή : λύον, μέσ. ἀόρ. λίσαι > λύσου, σύμφωνα μὲ τὸν ἔνεστ., κι' ὕστερα *λύουσου ὁ ἔνεσταῶτας, σύμφωνα μὲ τὸν μέσ. ἀόρ.

⁷ Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλος, ὁ. π. 96.

⁸ Στὸν Σπανδωνίδη, Μελεν. 149. Στὴ σ. 75 ποί. 12 στ. 6 διαβάζουμε : «αὐτὴ τὴν ὥρα κρύψις με 'π τὰ τούρκικα τὰ χέργια».

β) Παράλληλα ὑπάρχουν ὁρισμένοι τύποι τῆς προστ. πὺ δὲν μπαί-
νουν σ' αὐτὰ τὰ σχήματα, μόνον φαίνεται πὺ διασώζουν ἀρχαιότερη μορ-
φή: *χινίστοι*, *νίφτοι*, *στουλίχτοι* (Μελεν.),¹ *κρύφ'τοι*, *λύτ'τοι*, *σφίχ'τοι*
(²Ἰμβρ.),² *δήθ'τσε*, *χάθ'τσε*, *κουκουλώθ'τσε*, *κοιμήθ'τσε* (Σαρ. Ἐκκλ.),³
ντύσ'τοι (Στράντζ.),⁴ *γίντοι* (γίνου) (Λέσβ.), *λυπήθ'τοι* (Γανόχωρα), *στάθ'κι*,
πλύθ'κι, *ντύθ'κι* (Σαμοθρ.),⁵ *κοιμήσται*, *ἀγουνίσται* (Κομοτ.).⁶ Οἱ τύποι
αὐτοὶ θὰ μπορούσαν ν' ἀποκατασταθῶν στὸν ἀρχαῖο τύπο τοῦ παθ. ἀορ.
στολίσθητι, *νίφθητι* κλπ.,⁷ πὺ ξέρουμε ὅτι σώζεται ἀκόμα στὰ ποντιακὰ
ιδιώματα,⁸ μὲ τὴν πρεϋπόθεση, ὅτι ἡ διατήρηση τοῦ τελικοῦ -ι τῆς κατὰ-
ληξης (*νίφθητι*-ι) θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθῇ ἀναλογικὰ (ἀπὸ παρὰλ-
ληλο τύπο *νίφθητε).⁹ Ἀκόμα θὰ χρειαζόταν νὰ δικαιολογηθῇ φωνη-
τικὸ κ' ἡ τροπὴ τοῦ -τι σὲ -τοι σὲ ὅλα τὰ ιδιώματα, πὺ μᾶς προσφέρουν
τέτοιους τύπους, πρᾶγμα πὺ δὲν συμβαίνει ἢ τουλάχιστο δὲν μαρτυρεῖται
ἴσαμε σήμερα.

Γι' αὐτὸ θὰ τοὺς ἀναγάγουμε (ἐκτὸς ἀπὸ ὅσους λήγουν σὲ -κε ἢ
-κε> -τσε) μὲ πειστικότητα στὴ μεσαιωνικὴ μας παράδοση, ὅπως αὐτὴ
μᾶς παραδίνεται ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς συγγραφεῖς ὅστερ' ἀπὸ τὸν 10. αἰ.
Ἔτσι ἀποκαθιστοῦμε μιὰ γέφυρα ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς μεσαιωνικοὺς
τύπους, πὺ ἔμειναν ἴσαμε τὴν ὥρην μᾶλλον μετέωροι, καὶ στὰ νεοελληνικὰ
ιδιώματα, πὺ ἀποτελοῦν σχεδὸν πάντοτε τὴν ἀπόδειξη καὶ τὴν κατοχύ-
ρωση τοῦ ὅτι οἱ τύποι αὐτοὶ πραγματικὰ ὑπῆρξαν.

γ) Εἶναι δηλ. γνωστὸ πὺ συναντοῦμε σπάνιους στὴν ἀρχή, συχνό-
τερους ὅστερα, τύπους τοῦ 2. ἐνικοῦ προστ. τῆς προστακτικῆς (τοῦ παθ.
ἀορ. κυρίως, σπανιότερα τοῦ παθ. ἐνεστ.), πὺ ἔχουν κατὰληξη -σε
(-θησε): *ἐπινοήθησε* (Σπαν.), *στράφησε*, *βεβαιώθησε*, *πληροφορήθησε*,

¹ Βλ. Σ π α ν δ ω ν ἰ δ η, ὁ. π. 149 «παθ. προστ. *χινιστοῦ* - *χινιστοῦς* - *χινίστοι*,
ἀς *χινιστῆ*, *χινιστῆ*, ἀς *χινιστοῦν*». Αὐτ. σ. 79 ποί. 4.

² Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, ὁ. π. 96. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Glotta 25,
163 σημ. 3.

³ Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, ὁ. π. 96. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Glotta 25,
163 σημ. 3.

⁴ Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, ὁ. π. 96.

⁵ Βλ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Glotta 25, 163 σημ. 3.

⁶ Βλ. Κ υ ρ ι α κ ἰ δ η, Λεξικογρ. Ἀρχ. 6 (1923) 377.

⁷ Βλ. Κ υ ρ ι α κ ἰ δ η, Λεξικογρ. Ἀρχ. 6, 1923, 377 Κομοτ. Ἀξίζει νὰ ση-
μειώσουμε καὶ τὴν παρουσία τύπων σὲ -κε> -τοι στὴ Λέσβο: *χάρ'τοι*, *νιράπ'τοι*,
δάρ'τοι (*χάρηκε, *νιράπηκε, *δάρθηκε) ἀπὸ τὴν ὀριστικὴν *νιράπηκα*, *χάρηκα*, *δάρθηκα*,
σύμφωνα μὲ τὸ σχῆμα *ἐγραφα* - *γράφε*. Βλ. K r e t s c h m e r, Der heutige Les-
bische Dialekt 319.

⁸ Βλ. H a t z i d a k i s, Einleitung 29.

⁹ Βλ. Μ α υ ρ ο φ ρ ὺ δ η, Δοκίμιο 175.

κοπώθηκε, ἀποκρίθηκε, ψυχοπονέθηκε (Λόγ. παρηγ. περὶ εὐτ. 100, 164, 310, 461, 482, 613, 599),¹ πληροφορήθηκε, πιστεύθηκε, διατάχθηκε, ἐξεχωρίσθηκε (Διήγ. Ἀχ. 53, 55, 307, 1174, 1187, 1280), στάθηκε (Περὶ Ξεν.),² ἀποχωρίσθηκε (Σπαν. 38), καυχίστησαι (Διήγ. Τετρ. ζ. 835),³ ἀρνήσασε (Διήγ. Ἀχ. 288, 289),⁴ πὺν ἀποτελεῖ ἐξέλιξη ἀπὸ τὸν τύπο ἀρνήσου ἢ συμφυρμό του μὲ τὸν *ἀρνήθηκε. Ἐνεστωτικούς τύπους, ἔκτος ἀπὸ τὸ πολυσυζητημένο βλέπεσε,⁵ ἔχουμε : βεβαιώνεσαι (Φλώρ. Πλάτζ. 1545).⁶

Εἶναι λοιπὸν φανερὸν πὺς ὁ ἀναπτυγμένος αὐτὸς τύπος τοῦ παθ. ἀορ. εἶχε ἀρκετὴ διάδοση καὶ πέρασε καὶ στὴ λαϊκὴ φιλολογία, δὲν εἶναι δὲ καθόλου παράξενο πὺς τὸν διασώζουν καὶ μερικὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα. Ἡ βράχυνση τῆς κατάληξης ἀπὸ -θηκε σὲ -ται εἶναι σύμφωνη μὲ τὴ φωνητικὴ τῶν βόρειων ἰδιωμάτων, ὅπου τὸ ἄτονο ε γίνεται ι, ἡ δὲ συνάντησι τῶν ὀδοντικῶν ουμφῶνων δ, θ, τ μὲ τὸ σ, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀποβολὴ τοῦ ἄτονου ι, δίνει συνήθως τσ : τραγούθησα > τραγούδ'σα > τραγούτσα, διδάκκι > τσάκι, ἀκολούθησα > ἀκλούτσα, βοήθησα > βότσα, ἐμέθυσα > μέτσα, κλπ.' Στὸ ἴδιο φωνητικὸ ἀποτελέσμα μᾶς ὀδηγοῦν κι' οἱ ἀναλογικοὶ τύποι σὲ -θηκε, -ηκε, στὰ ἰδιώματα πὺν γνωρίζουν τὴν οὐράνωση τοῦ κ + ε, ι : δάρθηκα - δάρθηκε > δάρθ'τσε > δάρτσε, ἐχάρηκα - χάρηκε > χάρ'τσε, ἐντράπηκα - ντράπηκε > ντράπ'τσε.⁷

Ἡ ἐξέλιξη λοιπὸν ἀπὸ τοὺς τύπους νίφθηκε σὲ νίφται, στολίσθηκε > στολίχται (τὸ χ ἀπὸ ἁ'ομοίωση σ + σ;), κλπ. στὸ Μελένικο κι' ἄλλοι εἶναι πολὺ δικαιολογημένη καὶ σύμφωνη μὲ τοὺς νόμους τῶν βόρειων ἰδιωμάτων. Ἡ διατήρηση ἐξάλλου τοῦ τελικοῦ ι, πὺν προέρχεται ἀπὸ ἀρχικὸ ἄτονο ε, εἶναι ἀκόμα μιὰ ἐνίσχυσι αὐτῆς τῆς ἀποψης.

δ) Ποιὲς θὰ ἦταν τῶρα οἱ δυνατὲς συσχετίσεις μὲ τοὺς Σιατιστινοὺς τύπους πὺν μᾶς ἀπασχολοῦν ;

1) Ὅτι πρέπει νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ 2. ἐνικὸ μὲ -ου (νίψου, χάσου)'

¹ Βλ. Ν. Ἐ λ λ η ν ο μ ν ῆ μ ο ν α 3 (1906) 402 συν. Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ η. Ἐρωτόκρ. σ. 521, σημ. 1.

² Βλ. Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ η, δ. π. 521 σημ. 1.

³ Βλ. Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ η, δ. π. 391. Κουκουλέ, δ. π. 25, 162.

⁴ Βλ. Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ η, δ. π. 521 σημ. 1.

⁵ Βλ. Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ η, δ. π. 391 (μὲ ὅλα τὰ χωρία στὰ ὅποια ὑπάρχει ὁ τύπος). 521 σημ. 1. 466 (Γραμμ. τοῦ Ἐρωτόκρ. γραμμένη ἀπὸ τὸν Χατζιδάκη). Χατζιδάκη, Λεξικογρ. Ἀρχ. 6 (1923) 493. Μαυροφρύδη, Δοκίμιο 175. H. Pernot, Νέα Ἑστία 12 (1932) 986. Ἀ. Τζάρτζανο, αὐτ. σ. 1052-3. Ν. Τωμαδάκη, αὐτ. σ. 1053. Μ. Κριαρά, αὐτ. 1108-9.

⁶ Βλ. Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ η, δ. π. 391. Σήμερα συναντοῦμε : λυπήθηκε (ἀόρ.), ἔρχονσε, κινυνεύονσε (Ἀπύρ. - Νάξου). Βλ. Κουκουλέ, Glotta 25, 168.

⁷ Βλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, δ. π. 47.

⁸ Βλ. καὶ K r e t s c h m e r, δ. π. σ. 319 (Λέσβ.).

μι' ὄχι μὲ -ε (νίφθησε, κλπ.), γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ δικαιολογήσουμε χωρὶς δυσκολίες τὴν ἀποβολὴ τοῦ. Γιὰτὶ ἡ ἀποβολὴ τοῦ δευτερογενεῶς ι (αὐτοῦ ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὴν στένωση τοῦ ε) εἶναι φαινόμενο μὲ περιορισμένη ἔκταση σιὰ βόρεια ἰδιώματα καὶ δὲν τὸ σημειώνουμε σιὰ Σιατιστινὸ : δηλ. ἀγγιλουσκιάζουμ(αι), ἀνακαλαμίζουμ(αι), νὰ θερίσουμ(ε), γράφουμ(ε), εἴχαμ(ε), παῖξ(ε), κλπ.¹

2) Κάθε ἐνδεχόμενη συσχέτιση τῶν τύπων νίφθησε κλπ. μὲ τοὺς Σιατιστινοὺς νίψ' κλπ. πρέπει νὰ περάσῃ ἀπὸ ἐνδιάμεσο *νίφθησου (πβλ. τὰ Σερραϊκὰ κοιμ'θούσ(ου), κλπ.),² τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ καταλήξῃ σὲ νίψ' (ἀπὸ ἐνδιάμεσους τύπους νίφθ'σ' > νίφ'σ' > νίψ'). Τὸ ἴδιο ὅμως δὲν συμβαίνει μὲ τοὺς τύπους *χάθησου κλπ., ποὺ θὰ κατάληγαν σὲ χάτσ'. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀπίθανος ἓνας τέτοιος σχηματισμός.

3) Ἡ ἐνδεχόμενη στήριξή μας ἐπάνω στὴν προϋπαρξὴ τύπων νίφθησατε³ ἢ νίφθησασθε (μὲ βάση τοὺς προηγούμενους νίφθησε > *νίφθησου) παρουσιάζει τὶς ἴδιες ἀδυναμίες ὅπως κι' ἡ προηγούμενη· τὸ φωνητικὸ τους ἀποτελεσμα μᾶς ὁδηγεῖ πρὸς τύπους νίφρασθε, δὲν ἐξηγεῖ ὅμως πάλι τὸν τύπο χάσας'.

4) Γι' αὐτὸ μὲ βάση τὸ 2. ἐν. νίψου, τὸ ὁποῖο ξεκίνησε ἴσως ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο νίψαι, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε διάσωση καὶ τοῦ 2. πληθ. νίψασθε, μὲ ἐνδιάμεσα στάδια νίψαστε > νίψαστοι (κανονικὰ σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τοῦ Σιατιστινοῦ ἰδιώματος βλ. σ. 274) > νίψας'. Στὸν τελευταῖο τύπο δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφύγουν οἱ ἐξῆς δυσκολίες : α) ἡ ἀποβολὴ αὐτοῦ ε > ι, γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε προηγουμένως (ἓνας ἐνδιάμεσος ἀναλογικὸς τύπος *νίψασθου σύμφωνα μὲ τὸν νίψου θὰ ἦταν χρησιμότατος, (πβλ. τὴν ἀντιστοιχία : νίβε - νίβετε, νίψε - νίψετε > νίβι - νίβιτι, νίπι - νίπιτι). β) εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δικαιολογήσουμε μιὰ ἐξέλιξη τοῦ τελικοῦ τσ' σὲ σ ἀπὸ ἐπίδραση ἀνομοιωτικῶν κυρίως παραγόντων, οἱ ὁποῖοι θὰ

¹ Βλ. 'Α. 'Α. Παπαδόπουλο, ὁ. π. 15. Ἱμβρ., Μάδυτ., Σαμοθρ., Σαρ. Ἑκκλ. 'Α ν δ ρ ι ὡ τ η, Ἀθηνά 43, 180.

² Βλ. 'Α. 'Α. Παπαδόπουλο, ὁ. π. 96.

³ Ὁ Μ α υ ρ ο φ ὁ ὕ δ η ς, Δοκίμιο 175 λέγει : «φαίνεται ὅτι ὁ β' οὗτος τύπος (ἐπινοήθησε) δὲν εἶναι ἀπομεμονωμένος ἐν τῷ β' ἐνικῷ τῆς προστακτικῆς, ἀλλ' ἐξετείνεται καὶ εἰς τὴν ὀριστικὴν, καὶ οὕτω πάντα τὰ πρόσωπα ταύτης, ὅχι μόνον τὸ καὶ παλαιόθεν διὰ τῆς συλλαβῆς -σα ἐπηυξημένον γ' πληθ., ὡς ἐγράφθη-σα-ν κλπ., διὰ τῆς αὐτῆς συλλαβῆς -σα προσεσηματίζοντο, π. χ. ἐπινοήθησα, ἐπενόθησας, ἐπενόθησες, ἐπενοηθήσαμεν, κλπ.». Μπορεῖ ἐπομένως νὰ θεωρηθῇ πιθανὸς κι' ἓνας ἄλλος τύπος γιὰ τὸ δευτέρο πληθ. τῆς προστ. ἐπινοήθησατε, νίφθησατε ἢ ἐπινωθηθήσατε, νίφθησατε, μὲ βάση τὸν ἐπινοήθησε, νίφθησε. Ἀξίζει ἀκόμα νὰ σημειώσουμε τὴν προστ. τοῦ παθ. ἀορ. σιὰ ἰδιώματα τῆς περιοχῆς τοῦ Ὀτρίαντο : γράφτου, λύστου, φάν-ου, χάρ-ου, σφά-ου (σφάγου), 2. πληθ. γραφή-δε-στα, λυστή-δε-στα, φανή-δε-στα, χαρή-δε-στα, κλπ. Βλ. M o r o s i, Otranto. Lecce 1870 σ. 140 - 1.

πραγματοποιούσαν τὴν ἀποβολὴ τοῦ τελικοῦ *το* (νίψας-το > νίψας-). Ἐνα παρόμοιο γεγονός ἀναφέρει ὁ Τζάριτζανος (Θεσσαλικὴ διαλέκτ. 71): «τὸ ἀρθρον *τς* (της) εὐρισκόμενον μεταξὺ τῆς προθέσεως *ς* (εἰς) καὶ λέξεως ἀπὸ συμφώνου ἀρχομένης εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκπέσῃ ὅλως π. χ. *ς* Βαρσαμίνας *δ'* βόρετα (<-*ς* *τς* Β. <εἰς τῆς Β.), *ς* Δήμητρας *τς* ἐπη (<-*ς* *τς* Δ.)».

26. Παραγωγικὲς καταλήξεις.

α) — *έινος* > — *έίνους*. Ἀπὸ οὐσιαστικά ποὺ σημαίνουν ὕλη σχηματίζονται, ὅπως καὶ στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ἐπίθετα μὲ τὴν κατάληξιν — *έινος*, ποὺ ἀνάγεται φυσικὰ στὴν ἀρχικὴ — *ινος*.¹ Καθὼς εἶναι γνωστό, ἡ κατάληξις αὕτὴ ἀπὸ διάφορους λόγους ἐξελίχθηκε φωνητικὰ στὰ διάφορα ἰδιώματα σὲ — *ένος*, — *ένιος*.² Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη γίνεται φανερὸ πὼς τὸ Σιατιστινὸ ἰδιώμα καὶ τὰ ἰδιώματα τῆς Δ. Μακεδονίας, στὰ ὁποῖα παρατηρεῖται,³ βρίσκονται, ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ φαινόμενο, σὲ φάση πολὺ προγενέστερη ἀπὸ τ' ἄλλα νεοελληνικά, ποὺ ἔχουν πραγματοποιήσει τὶς προηγούμενες μεταβολές: *δρυίνος* > *ἀδρείνους*, *ἀσημέινους*, *διαμαντέινους*, *κουτσουρέινους* (ξύλα, κάρβουνα ἀπὸ κούτσουρα), *μαλαματέινους*, *μαρμαρέινους*,⁴ *ξ'λέίνους*,⁵ *πειρέίνους*, *σιδηρέινους*, *τσ'νέίνους* (ἀπὸ τσινί).

β) — *ειος* > *ειους*: *χοίρειος* > *χοίρειους*.⁶

γ) — *ensis* > *ίσιος* > — *ίδους*: γίδα — *ίδα* — *ιδίδους* (γιδίδους Γρεβ.), ἀρνί — *ἀρνίδους*, γάτα — *γατίδους*, (ἀπὸ) κανέναν καιρὸ > *καναγκιριδίδους*, Μάης — *μαΐδους*: «ἀλ'ποὺ μαΐδα» Γρεβ. = ἔξυπνη γυναίκα.

δ) — *ικος*, — *άρικος*, — *ίτικος* > — *κους*, — *ἀρ'κους*, — *ίτ'κους*: κλέφτικος — *κλέφ'κους*, βλάχος — *βλάχ'κους*, Κονιάρος (Τοῦρκος ἀπὸ τὸ Ἰκόνιο) — *κον-*

¹ Γιὰ τὸν σχηματισμὸ τῶν ἐπιθέτων αὐτῶν καὶ τὸν χρόνον βλ. Hatzidakis, Einleit. 181. MNE. 1, 118. Γιὰ τὴν παρουσίαν τους στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ βυζαντινὴ περίοδο βλ. Jannaris, A historical greek grammar σ. 298 § 1061. Psaltes, Grammatik der byzantin. Chron. 295. Βλ. ἀκόμα Χατζιδάκη, Ἀθηνά 1, 497 συν.

² Βλ. Χατζιδάκη, Ἀθηνά 1, 498. Ἀνδριώτη, Ἀθηνά 42, 181 (— *ένιος* Ἰμβρ.).

³ Βλ. Μπουντώνα, ὁ. π. 61 Βελβ. Τσικόπουλο, Ἀρχεῖα ἑλλ. γλ. 1, 42. Ἀ. Τζάριτζανος, Θεσσαλ. 73. Ἀ. Α. Παπαδόπουλο, ὁ. π. 114 Ὀλυμπ., Βελβ.

⁴ Βλ. Ducange, Gloss. 659 στὴ λ. *κλάπα*: «αὐτοῦ εἶναι ἡ κλάπα ὅπου ἔβαλαν τοὺς πόδας Ἰησοῦ Χριστοῦ *μαρμαρεῖόν*».

⁵ Τὸ ἐπίθετο ἀποδίδεται ὡς παρατσούκλι ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Χώρας (βλ. σ. 267) στοὺς Γερανιώτες, (βλ. σ. 267), γιατί τάχα εἶναι *βοντίσιοι*, ἀπολίτιστοι.

⁶ Βλ. Μπουντώνα, ὁ. π. 61 Βελβ.

νιάρ'κους «ίγκλα (cingula) κουνιάρ'κη» σὲ μεταφορικὴ σημασία = ἄστατος ἄνθρωπος, Μισίρι (= Αἴγυπτος) - μ'σίρ'κους, σκύλος - σκ'λίτ'κους, γάτα - γατσίτ'κους, σαλός - σαλίτ'κους, λύσσα - λ'τσάρ'κους, «σκ'λί λ'τσάρ'κου» = λυσσασμένο (λ'τσάρ'κους Γρεβ.), εἴκοσι - εἰκουσάρ'κους (= 20 χρονῶν), πιγνίδι - πιγνιδιάρ'κους. (καὶ Γρεβ.).

ε) -ικός : γνώμη - γνουμ'κός,¹ (= φρόνιμος, γνωστικός).

ς) - όπικον > όπ'κον, θηλ. - όπ'κη. Ἀπὸ συγκεκριμένα οὐσιαστικά κυρίως θηλυκοῦ καὶ οὐδέτερου γένους σχηματίζονται μὲ τὶς καταλήξεις αὐτὲς ὑποκοριστικά θηλυκά καὶ οὐδέτερα. Ἀξίζει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι θηλυκά ὑποκοριστικά σχηματίζονται μόνον ἀπὸ οὐς. θηλυκοῦ γένους, ἐνῶ τὰ οὐδέτερα ὑποκοριστικά σχηματίζονται κυρίως ἀπὸ οὐδέτερα καὶ σπανιότερα ἀπὸ ἄρσενικά : Θ η λ υ κ á : νύφη - νυφóπ'κη (= νυφούλα), (γ)ίδα - ιδóπ'κη, γάτα - γατόπ'κη, ὄρνιθα - ὀρνίθα - ὀρνιθóπ'κη. Ο ὕ δ έ τ ε ρ á : ἄρχοντας - ἄρχοντόπ'κου, αὐγὸ - αὐγóπ'κου,² γκιούμι - γκιουμόπ'κου, γουμάρι - γουμαρόπ'κου, γατὶ - γατόπ'κου, καζάνι - καζανóπ'κου, κουρίτσι - κουρ'τσόπ'κου, παιδί - πιδί - πιδóπ'κου, πουλί - π'λί - π'λόπ'κου, (= κοτό-πoulo), τέντζερης - τεντζερóπ'κου.³

Μὲ τὴν ἴδια ὑποκοριστικὴ κατάληξη τοῦ οὐδέτερου δηλώνονται τὰ παιδιὰ μιᾶς οἰκογένειας - συνήθως τ' ἄρσενικά - μὲ βάση τὸ ἐπώνυμο : οὐ Μπουρους - τὰ Μπουρóπ'κα, οὐ Κακάλ'τς - τὰ Κακαλόπ'κα.⁴

Ἡ κατάληξη αὕτη δὲν ἀναφέρεται ἴσαμε σήμερα, ὅσο ξέρω, ἀπὸ κανένα ἄλλο νεοελληνικὸ ἰδίωμα,⁵ κι' ἡ προέλευσὴ τῆς δὲν φαίνεται τόσο καθαρή. Πιθανῶς πρέπει νὰ τὴν συσχετίσῃ κανεὶς μὲ τὴν ὑποκοριστικὴν κατάληξη - όπον, πού'τῃ συναντοῦμε στὸν Πόντο.⁶ Εἶναι ἀλήθεια πὼς αὐτὴν ὁ Χατζιδάκης τὴν θεωρεῖ ὡς φωνητικὴ ἐξέλιξη ἀπὸ τοὺς τύπους - όπουλλον (όπλον > -όπον).⁷ Εἶναι ἀμφίβολο, ἂν ἡ ἀποψη τοῦ Χ. μπορεῖ νὰ δικαιωθῇ ἀπὸ τὴ φωνητικὴ τῶν ποντιακῶν ἰδιωμάτων· ἀλλὰ καὶ τότε γιὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς σιατιστινῆς κατάληξης πρέπει νὰ ὑποθέσουμε συμφυρμό - όπουλλος + ίκος. Ὅπωςδὴποτε πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι τόσο ἡ κατάληξη - όπουλλο, ὅσο κι' ἡ - όπο δὲν ἔχουν καμμιά διάδοσιν στὴ Σιατίστια (-όπουλλο μόνον στὰ πολὺ κοινὰ ὀνόματα, βασιλόπ'λου, κττ.),

¹ Βλ. 'Α. 'Α. Παπαδόπουλο, ὁ. π. 115 Αἰτωλ.

² Βλ. 'Ιστορ. Λεξ. 1, 14.

³ Τὸ φαινόμενο παρατηρεῖται καὶ στὴ Δεσκάτη.

⁴ Βλ. Μπουντιώνα, Βελβ. 58 «ἐν Σιατίστῃ ἀντί -όπλλον (Βελβ.) λέγεται -όπκον : τὰ Τσινόπκα, τὰ Βιρόπκα, τὰ Τσιστόπκα».

⁵ Βλ. καὶ 'Α. 'Α. Παπαδόπουλο, ὁ. π. 108, ὅπου δύο παραδείγματα : γουρ'νόπ'κου, σκ'λόπ'κου, κι' αὐτὰ ἀπὸ τῆ Σ.

⁶ Βλ. O e k o n o m i d e s, Lautlehre des Pont. 52, 91 (=Χατζιδάκης ΜΝΕ. 1, 651).

⁷ ΜΝΕ. 1, 651.

ἐνῶ ἡ κατάληξη — *ικο(ς)*, μὲ διάφορες προσανυξήσεις — *ίτικος*, *άρικος*, εἶναι μὲν συνηθισμένη, δὲν ἔχει ὅμως ὑποκοριστική σημασία. Ὑποψιάζομαι συμφυρμὸ ἀρχικοῦ τύπου — *οπον* μὲ ξένη (ὑπάρχει στὰ σλαβικά μιὰ ὑποκορ. κατάλ. — *κα θηλ.*, — *κο οὐδέτ.*) κατάληξη. Ἀλλὰ κι' ἔτσι ἀποτελεῖ πρόβλημα τὸ — *οπον*.

ζ) — *ούτοις* > — *ούτο'κους*. Μὲ τὴν κατάληξη αὕτη σχηματίζονται, ὅπως καὶ στὴ νεοελληνικὴ κοινή, ἐπίθετα ποὺ μετριάζουν τὴ σημασία — μιὰ διαφορετικὴ μορφὴ ὑποκορισμοῦ — τοῦ βασικοῦ ἐπιθέτου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο παράγονται : καλὸς — *καλούτσ'κους*, κακὸς — *κακούτσ'κους*, μικρὸς — *μικρουτσ'κους*, τρανὸς — *τρανουτσ'κους*. Σὲ μερικὲς περιπτώσεις τὸ οὐδέτερο εἶν' εὐχρηστο μὲ χαϊδευτικὴ σημασία καὶ σὲ βαθμὸ ἀνώτερον ἀπὸ τὸν θετικό : *τοὶ καλούτσ'κου* (τὸ μωρὸ) ! = γιὰ ἰδὲς τί ὁμορφο ποὺ εἶναι ! *Οὐ, κακούτσ'κου* ! = ὦ, καθ'μένο, πρόσεχε (καὶ Γρεβ.).

η) — *ἀδι* : ζουρλὸς — *ζουρλάδ'*, μουρὸς — *μουράδ'*, σαλὸς — *σαλάδ'* (= ἀνόητο).

θ) — *αβος* > — *αβους* : Μερικὰ ἐπίθετα σχηματίζονται ἀπὸ οὐσιαστικά ἢ ἀπὸ ρηματικά θέματα μὲ τὴν προσθήκη αὐτῆς τῆς σλαβικῆς κατάληξης, ποὺ φαίνεται νὰ εἶναι τὸ μόνο σλαβικὸ παραγωγικὸ στοιχεῖο, ποὺ μπῆκε στὸ ἰδιῶμα. Τὸ παραγωγικὸ αὐτὸ στοιχεῖο φαίνεται ὅτι φτάνει καὶ νοτιότερα ἴσαμε τὴν περιοχὴ Γρεβενῶν, καὶ σημαίνει πλησμονή : *λέρα* — *λέραβους* (= γεμάτος *λέρες*, *λερωμένος*), *μοῖρα* — *ἄμοιρος* — *ἄμοίραβος* > *ἀμβοίραβους*,¹ — *γκόλιαβους* (χωρὶς βρακί),² *λιαγκρώνου* (= *λερώνω*) — *λιάγκραβους* (*λερωμένος*), *μούχλα* — *μουχλιάζω* — *μούχλιαβους*, *μύξα* — *μύξαβους* (= *μυξιάρης*),³ — *μπάγκαβους*, (= *σταχτός*), *πρέκνα* — *πρικνάδα* *Σιάτ.* — *πρέκναβους* (*γεμάτος φακίδες*), *ρίχνω* — *ῥριξα* — *ρίξαβους* (*δόρητικὸς*, αὐτὸς ποὺ *ρίχνεται* στὶς 'γυναικες κυρίως), *ψείρα* — *ψείραβους*, *ψώρα* — *ψώραβους*.⁴ «Ὁλ' αὐτὰ τὰ ἐπίθετα τὰ συναντοῦμε καὶ στὰ Γρεβενὰ καὶ στὴν περιοχὴ τους.

Δὲν εἶναι ἄσκοπο νὰ σημειωθῇ πὼς ἡ κατάληξη — *αβους* εἶναι γνωστὴ καὶ στὰ βλάχικα ἰδιώματα τῆς περιοχῆς : *μόλαβον* (*πρᾶος*, *μαλακός*), *μπάγκαβον*.⁵

¹ Προφανῶς ἀπὸ τὸ *ἄμοιρος* > *ἄμ'ρους* > *ἄμβρους *ἄμβραβους, καὶ ἀπὸ νέα ἐπίδραση τοῦ οὐς. *μοῖρα*, > *βοίραβους* Γρεβ. Βλ. 'Α. 'Α. Παπαδόπουλο, Γραμμ. 38 *χαμπηλὸς* (ἀντὶ *χαμπ'λὸς*) *χαμπηλώσεται*.

² Βλ. Φιλήνα, Γλωσσογνωσία 1, 145 «*γκόλιος* (ἀπὸ τὸ σλαβικὸ *gole* = *γυμνός*, *ἄδειος*) = ἄφτερος καὶ φαλακρός, ὅπως βεβαιώνει ὁ Ἀραβαντινὸς στὸ Γλωσσάριον του».

³ Καὶ στὴ Θεσσαλον. : «Γαμπρέ μου σὲ βλέπω *μύξαβον*. — Εἶναι ἀπὸ τὸν χειμῶνα. — Κι' ἀπὸ τὸ καλοκαίρι σὲ ξέρω». Βλ. Πολίτη, Παροιμ. 2, 47 «Γαμπρὲ τρέχει ἡ *μύξα* σου» κλπ.

⁴ Βλ. Μπουντιώνα, Βελβ. 61 *ρίξαβους*, *πρέκναβους* *Σιατ.*, *χουντροπέτσ'καβους* *Σιατ.* Γιὰ τὸ Βελβ. λέει (σ. 61) ὅτι «ἡ κατάληξη — *άβους* εἶναι ἥτιον τῆς — *άτους* συνήθης».

⁵ Βλ. Νικολαΐδη, Λεξ. Κουτσοβλ. 299, 309.

ι) -ουβιά : Μάρκος - *Μαρκουβιά*, (ἡ γυναίκα τοῦ Μ.), Ιάν'τς - *Ια-νουβιά*.¹ Ἡ κατάληξη αὕτη μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἐτοιμοθάνατη, γιατί τώρα χρησιμοποιεῖται ἡ κοινὴ -αῖνα > -ινα : *Μήτρινα*, *Ιώρ'ινα*, κλπ.

27. Μεταρρηματικά, μετουσιαστικά.

α) Σὲ - α : τραγουδῶ - ἡ *τραγούδα* «τοῦ ριζάμι κι' ἱμεῖς σ'ν τραγούδα» (=τὸ ᾄδειν).

β) (ἐπιθετικά) σὲ - ω > - ου (χλευαστική, περιφρονητικὴ σημασία) : κουρκούτι - ἡ *κουρκούτου* (αὕτη ποὺ ἔχει μυαλὸ σὰν κουρκούτι, ἡ ἀνόητη), τρουτσ'καλνῶ - ἡ *τρουτσ'κάλου* (αὕτη ποὺ τρέχει διαρκῶς στοὺς δρόμους).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

28. Παράλειψη τῆς ἀόριστης ἀντωνυμίας.

Καμμιά φορὰ ἀκούει κανεὶς φράσεις μὲ τ' ἀριθμητικὰ *δικαρά*, *εἰκουσαρά* χωρὶς τὴ συνηθισμένη ἀόριστη ἀντωνυμία *καμμιά* : *σπάνει καμμιά δικαρά ἀγὰ*, καὶ *σπάνει δικαρά ἀγὰ*. Τὴ φράση τὴν ἄκουσα καὶ στὴ Θεσσαλονίκη, δὲν ἦταν δυνατό ὅμως νὰ ἐξακριβώσω τὴν ἐνδεχόμενη ἰδιωματικὴ τῆς προέλευση.

29. Θέση τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν.

Οἱ ἀδύνατοι τύποι τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν *μου*, *σου*, *του*, *της*, *του*, *μας*, *σας*, *τους*, *τις*, *τα*, συντάσσονται μέσα στὴ φράση, ὅπως περίπου καὶ στὴ νεοελληνικὴ κοινὴ : *μπροστὰ ἀπὸ τὸ ρῆμα*, ὅταν ὁ χρόνος εἶναι μονολεκτικός : *τοὺν ἔδιουξα*, *τ'ς ἔδιουξα*, *τὰ πούλ'τσα*, *νὰ μὲ διώξ'ς*, *νὰ μὲ τοὺν φέρ'ς*, κλπ. Στὴν προστακτικὴ ἐπιτάσσονται (πάλι ὅπως στὰ Νέα Ἑλλην.) : *διώξι μὲ*, *πούλ'τσι τα*. Στὸ 3. ἐνικὸ καὶ πληθ. ὅμως τοῦ ἐνεστώτα τοῦ *εἶμαι* ἐπιτάσσονται οἱ τύποι τῆς ἀντων. τοῦ 3. προσ. : *εἶν'τους* (εἶναι τος), *εἶν' 'ν* (εἶναι την), *εἶν'τον* (εἶναι το), *εἶν'δ'τσι*, *εἶν'δ'ζις*, *εἶν'τα*.

¹ Μιὰ θηλ. κατάληξη -αβα φαίνεται πὺς ἦταν καὶ εἶναι σὲ χρῆση στὸν Πόντο. Βλ. Β α λ α β ἄ ν η, Ἀρχ. Νεωτ. Ἑλλην. Γλ. 1, 205 *Κυριακάβα*, *Ἀντιρεάβα*, *γιατράβα* κλπ. Ἀ. Ἀ. Παπαδόπουλο, Ἀθηνά 43, 211. 45, 17 σημ. 2. Γραμμ. 109. Μ π ο υ ν τ ὶ ὡ ν α, Βελβ. 58 (γιά τὴ Σ.).

Στοὺς περιφραστικούς χρόνους ἡ θέση τῶν ἰδίων τύπων εἶναι ἰδιόρρυθμη. Στὶς καταφατικές προτάσεις ἡ ἀντων. βρίσκεται ἀνάμεσα στὸ βοηθητικό καὶ στὸ ρῆμα : *εἶχα τὸν ἰδῆ, εἶχε μ' ἐλπῆ, εἶχε μας πάει στοὺν χουρό*. Στὶς ἀρνητικές ἡ σύνταξη συμφωνεῖ μὲ τὴν νεοελληνικὴ κοινὴ : *δὲν τὸν εἶχα ἰδῆ*.

30. Ἡ γενική.

Ἡ γενικὴ ἀδυνατίσει πολὺ, καθὼς εἶναι γνωστό, στὰ βόρεια ἰδιώματα κι' ἀφήνει τὴ θέση της σ' ἐμπρόθετο προσδιορισμὸ ἀπὸ + αἶτ. Στὴ Σ. μπορεῖ κανεὶς νὰ πῇ ὅτι ἡ γενικὴ τοῦ πληθ. δὲν χρησιμοποιεῖται πιά, ἐνῶ ἡ γενικὴ τοῦ ἐνικοῦ ἄλλοτε χρησιμοποιεῖται κι' ἄλλοτε ὄχι. Αὐτὸ ἐξαρτᾶται, καθὼς φαίνεται, κυρίως ἀπὸ τὴν κλιτικὴ κατηγορίαν, στὴν ὁποία ἀνήκει ἓνα ὄνομα. Ἀρνητικὰ θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ διατυπώσουμε τὸν ἐξῆς κανόνα : Οἱ περιττοσύλλαβες γενικὲς τοῦ ἐνικοῦ δὲν χρησιμοποιοῦνται καθόλου, ἐνῶ οἱ ἰσοσύλλαβες μποροῦν καὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν : *μυρουδιὰ ἀπὸν κρέας, τοῦ σιντόν' ἀπὸν τὸν πάπλωμα*, ἀλλὰ *τοῦ τράχωμα τῆς ἀδιρφῆς τ'*, *τὰ ροῦχα τοῦ πατέρα*. Πάντως ἡ τάση εἶναι νὰ περιορισθῇ ἡ χρῆσις τῆς γενικῆς καὶ τῶν ἰσοσύλλαβων ὀνομάτων καὶ τῶν ἰδιαίτερων συντακτικῶν σχέσεων (γεν. κτητικῆ), οἱ ὁποῖες εὐνοοῦν περισσότερο τὴ διαιτήρησίν της : π. χ. *τοῦ σαμάρ' ἀπὸν τὸν γαῖδούρ'*, *τοῦ σκ'λί ἀπὸν τὴ Μητρόπολ'*, ἢ *ζέστο' ἀπὸν τὴ φουσιὰ*.¹

31. Ἡ δοτικὴ τοῦ προσωπικοῦ ἀντικειμένου.

Σὲ μιὰ μεγάλη περιοχὴ τῆς βόρειας διαλεκτικῆς ζώνης, καθὼς ξέρουμε, ἡ αἰτιατικὴ ἀντικατάστησε τὴν ἀρχαίαν δοτικὴν τοῦ προσωπικοῦ ἀντικειμένου, ἐνῶ κατὰ γενικὸν τρόπον στὴ νότια διαλεκτικὴ περιοχὴ ἡ ἀντικατάσταση ἔγινε μὲ τὴ γενικὴν. Ἡ Σ. πάει μᾶλλον μὲ τὴ νότια περιοχὴ : *τοῦπα, τοῦφιορα, τ'ς ἔδουκα κλπ.*²

32. *Οἱ ἐνδοιαστικές προτάσεις*, στίς ὁποῖες ἐκφράζεται ὁ φόβος *μήπως δὲν γίνη* κάτι, εἰσάγονται μὲ τὸ *νὰ μὴ δέν* : φοβήθηκα *νὰ μὴ δέν σ' ἰδῶ*, κοίταξε *νὰ μὴ δέν σοῦφτάν'ν* (τὰ λεφτά). (καὶ Γρεβ.).

ΑΓΑΠΗΤΟΣ Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ

¹ Βλ. γενικά Τ ζ ά ρ τ ζ α ν ο, Νεοελληνικὴ Σύνταξις ² 1, 85.

² Βλ. Τ ζ ά ρ τ ζ α ν ο, δ. π. 1. 97 σημ. β.